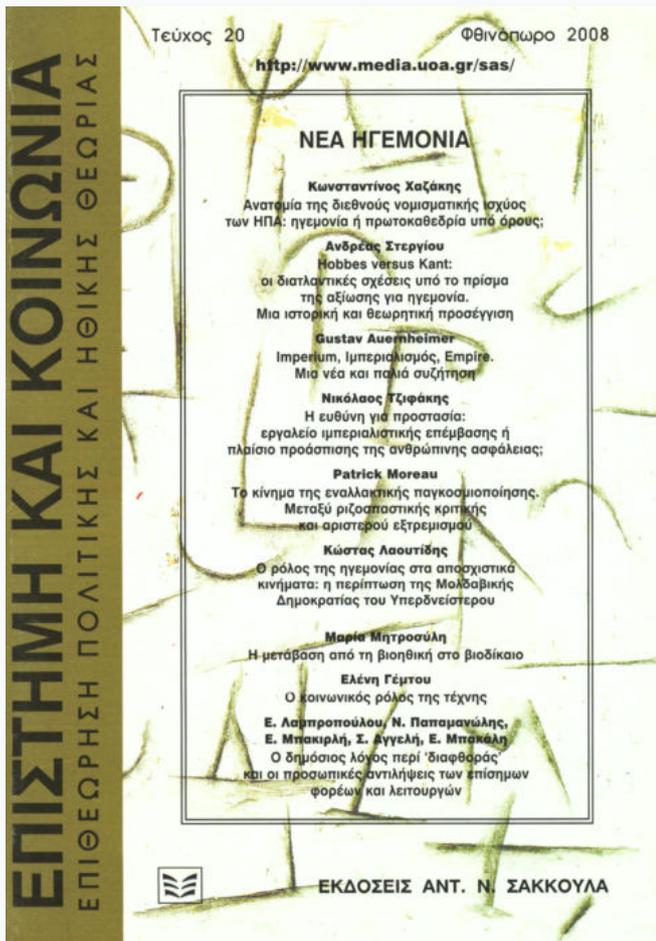

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 20 (2008)

Νέα ηγεμονία

Imperium, ιμπεριαλισμός, empire: μια νέα και παλιά συζήτηση

Gustav Auernheimer

doi: [10.12681/sas.520](https://doi.org/10.12681/sas.520)

Copyright © 2015

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Auernheimer, G. (2015). Imperium, ιμπεριαλισμός, empire: μια νέα και παλιά συζήτηση. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 20, 51–81. <https://doi.org/10.12681/sas.520>

Imperium, Ιμπεριαλισμός, Empire. Μια νέα και παλιά συζήτηση

Gustav Auernheimer*

Το άρθρο αυτό πραγματεύεται τρεις συγγενείς θεματικές που έχουν ωστόσο να επιδειξουν διαφορές. Καταρχάς, όσον αφορά τη θεματική του 'imperium' καταδεικνύονται τα πιο σημαντικά της χαρακτηριστικά προτού αναλυθεί μια ιδιαίτερη πτυχή της που είναι η σύγκριση της θέσης των Ηνωμένων Πολιτειών σήμερα στο πεδίο της πολιτικής εξουσίας με εκείνη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην αρχαιότητα. Μια σύγκριση που τελευταία γίνεται συχνά και μάλιστα με υπεραπλουστευτικό τρόπο. Όσον αφορά τη θεματική του 'ιμπεριαλισμού', θα γίνει πρώτα αναφορά στις 'κλασικές', κυρίως μαρξιστικές μελέτες των αρχών του 20ού αιώνα και στη συνέχεια θα μελετηθεί κατά πόσο αυτές είναι πρόσφορες για τη σημερινή κατάσταση και με ποιο τρόπο οι πιο πρόσφατες θεωρητικές προσεγγίσεις σχετικά με τον ιμπεριαλισμό επιχειρούν να εξηγήσουν τα σχετικά φαινόμενα. Τέλος, η θεματική του 'empire' αναφέρεται στο ομώνυμο έργο των Michael Hardt και Antonio Negri, τη σημαντική τους προσπάθεια να αναλύσουν τη νέα παγκόσμια τάξη και να αναπτύξουν για τον σκοπό αυτό μια πρόσφορη γι' αυτήν εννοιολογία.

1. Εισαγωγή

Μέχρι την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και την ανάδειξη των Ηνωμένων Πολιτειών ως της κυρίαρχης δύναμης δεν είχε επιδειχθεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις 'αυτοκρατορίες'. Υπήρχε η πεποίθηση ότι η ιστορία τους, η αφηγηρία της οποίας ανάγεται ήδη στην εποχή των πρώτων μεγάλων πολιτισμών, είχε φθάσει οριστικά στο τέλος της. Αίφνης εδώ και μερικά χρόνια ξεκίνησε μια συζήτηση για την 'αμερικανική αυτοκρατορία' [imperium] που συνδέεται συχνά με μια κριτική στην υπερβολική δύναμη που έχουν αποκτήσει παγκοσμίως οι ΗΠΑ (Münkler 2005: 7).

*Εντεταλμένος διδασκαλίας στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Erlangen-Nürnberg της Γερμανίας.

Αλλά και η έννοια ‘ιμπεριαλισμός’ είχε ως έναν μεγάλο βαθμό εξαφανισθεί από τον πολιτικό και επιστημονικό λόγο, ακόμη και στον αριστερό χώρο. Στα κινήματα διαμαρτυρίας της δεκαετίας του 1960 και του 1970 και ιδιαίτερα λόγω του πολέμου στο Βιετνάμ αποτελούσε μόνιμο στοιχείο του λεξιλογίου. Όμως, ήδη στην αρχή της δεκαετίας του 1990, με τη ‘νίκη της δημοκρατίας’, τη διατυμπάνιση του τέλους της ιστορίας και τα παρεπόμενα οράματα μιας ειρηνικής παγκόσμιας κοινωνίας, φάνηκε ότι η έννοια ‘ιμπεριαλισμός’ δεν ανταποκρινόταν πλέον στο πνεύμα της εποχής. Κυρίαρχες έννοιες έγιναν η ‘παγκοσμιοποίηση’ και η ‘global governance’. Επικρατούσε η αντίληψη ότι με τη λέξη ‘ιμπεριαλισμός’ αποδίδεται μια εποχή που ανήκει οριστικά στο παρελθόν παρότι, πρόκειται για εποχή από την οποία ορισμένοι ερμηνευτές άντλησαν όχι μόνον αρνητικά αλλά και θετικά στοιχεία υποστηρίζοντας ότι η πολιτική των ευρωπαϊκών δυνάμεων επέβαλε την τάξη και την πρόοδο σε μεγάλα τμήματα του κόσμου.

Εν τω μεταξύ, όμως, ο ‘ιμπεριαλισμός’ έγινε πάλι κυρίαρχο θέμα. Ένας βασικός λόγος γι’ αυτό είναι το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του 1990 αυξήθηκαν οι στρατιωτικές επεμβάσεις και οι πόλεμοι· οφείλεται επίσης στις αντιπαλότητες ανάμεσα στα δυτικά κέντρα οι οποίες έγιναν πάλι εμφανείς με τον πόλεμο στο Ιράκ. Ένας πρόσθετος λόγος είναι το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση δεν αναδεικνύει προφανώς καμία ενιαία παγκόσμια κοινωνία, αλλά μάλλον ενισχύει τον οικονομικοκοινωνικό κατακερματισμό. Με το τέλος της σύγκρουσης ανάμεσα στα βασικά στρατόπεδα, η οποία άφησε τη σφραγίδα της στον 20ό αιώνα, επανήλθε ένα είδος ‘καπιταλιστικής κανονικότητας’. Η κυριαρχία στον πολιτικό και επιστημονικό λόγο των εννοιών της παγκοσμιοποίησης και της ‘global governance’ μπορεί μεν να μην παραγκωνίσθηκε από τη θεματική του ιμπεριαλισμού, ωστόσο άλλαξε σημαντικά. Η εκμετάλλευση, η ανισότητα και η βία επανέρχονται στο επίκεντρο της επιστημονικής προσοχής. Ένα βασικό ζήτημα εν προκειμένω είναι ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να αξιολογηθεί η σημερινή θέση των ΗΠΑ στην παγκόσμια πολιτική σκηνή. Αποτελεί έκφραση ενός ‘υπεριμπεριαλισμού’ ο οποίος οργανώνει τον κόσμο από ένα κέντρο ή, μήπως, η στρατιωτική υπεροχή των Ηνωμένων Πολιτειών απλά και μόνον καλύπτει το γεγονός ότι εξακολουθούν να υπάρχουν οι θεμελιώδεις ανταγωνισμοί ανάμεσα στις πιο σημαντικές καπιταλιστικές μητροπόλεις (Hirsch 2003: 669επ., Köbler 2003: 521επ., Panitch & Gindin 2004: 7επ);

2. Αυτοκρατορία [imperium]

Η πολιτική επιστήμη του 20^{ου} αιώνα δεν ασχολείται κατά κανόνα με τις αυτοκρατορίες. Τα θέματα προσεγγίζονται παραδοσιακά από τη σκοπιά του κράτους ή, σε πιο σύγχρονες προσεγγίσεις, από τη σκοπιά της κοινωνίας. Η άποψη ότι και τα δύο πρότυπα τάξης θα μπορούσαν να υπερχαλύπτονται από τις δομές μιας αυτοκρατορίας δεν υπάρχει. Ένας σημαντικός λόγος γι' αυτήν την παράλειψη είναι το γεγονός ότι οι αυτοκρατορίες έχουν 'κακή φήμη'. Η υποψία ότι παρεμποδίζουν την ατομική ελευθερία και τον συλλογικό αυτοκαθορισμό, δηλαδή ότι αποτελούν μια λιγότερο ή περισσότερο χαρακτηριστική μορφή καταστολής, δεν είναι αδικαιολόγητη. Στην ιστορική συνείδηση των Ευρωπαίων, το γεγονός ότι έχει περάσει ανεπιστρεπτή η εποχή της ανάπτυξης της αυτοκρατορικής εξουσίας συγκαταλέγεται στις θετικές εξελίξεις. Αλλά και οι ΗΠΑ θεωρούν αντιαυτοκρατορική πράξη τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας τους από τη Μεγάλη Βρετανία και την ίδρυση μιας ομοσπονδιακής δημοκρατίας. Σύμφωνα με την βασική κατεύθυνση της πολιτικής σκέψης οι έννοιες 'αυτοκρατορία' [imperium] και 'αυτοκρατορική πολιτική' [imperial policy] είναι αρνητικά φορτισμένες και χρησιμεύουν σχεδόν αποκλειστικά στην κριτική οριοθέτησή τους απέναντι σε άλλες πολιτικές και όχι στην περιγραφή της ίδιας πολιτικής (Münkler 2003: 104 επ.).

Στην οικοδόμηση και τον τρόπο λειτουργίας τους οι αυτοκρατορίες ακολουθούν άλλες αρχές από τα κράτη. Η πιο σημαντική διαφορά εντοπίζεται στο γεγονός ότι τα κράτη βρίσκονται σε σχέση αμοιβαιότητας έναντι των άλλων κρατών και αναγνωρίζουν αυτή τη σχέση, πράγμα που δεν συμβαίνει με τις αυτοκρατορίες. Η ιδέα της κρατικής κυριαρχίας, όπως γεννήθηκε στην Ευρώπη των πρώιμων Νέων Χρόνων, συνδέεται με την αντίληψη μιας πολλότητας κρατών, τα οποία αναγνωρίζουν το ένα το άλλο ως οντότητες με την ίδια υφή, ακόμη και αν κάνουν μεταξύ τους πόλεμο. Μια τέτοια αμοιβαία σχέση είναι ξένη στην αυτοκατανόηση των αυτοκρατοριών. Ακόμη κι αν υπάρχουν πολλές αυτοκρατορίες η μία δίπλα στην άλλη σε παγκόσμιο επίπεδο, δεν αντιλαμβάνονται η μία την άλλη ως ισότιμες, αλλά βασίζονται σε διαφορετικές αντιλήψεις τάξης. Και εδώ ο κοινωνικοπολιτικός κόσμος κατευθύνεται σε ένα και μοναδικό κέντρο, το οποίο δεν αναγνωρίζει κανένα άλλο κέντρο ως ισότιμο. Γι' αυτό και οι αυτοκρατορίες τείνουν προς τη μονομερή πολιτική [unilateralism]: η πολυμερής πολιτική

[multilateralism], αντίθετα, σύμφωνα με τη βασική της ιδέα συνδέεται με έναν πολυμερή κόσμο κρατών.

Η αξίωση αποκλειστικότητας των αυτοκρατορικών δυνάμεων ισχύει και για την ίδια την εποχή της αντιπαλότητας Ανατολής-Δύσης, όταν οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση μαζί με τα συστήματα συμμαχιών που τις περιέβαλλαν βρίσκονταν η μία αντιμέτωπη με την άλλη σε μια διπολική παγκόσμια τάξη. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις είχαν σεβασθεί από τη σκοπιά της πολιτικής εξουσίας τις εκάστοτε σφαίρες επιρροής τους, δεν είχαν όμως ποτέ αναγνωρίσει η μία στην άλλη την ίδια νομοποιητική βάση. Οι αμοιβαίες σχέσεις αναγνώρισης του κόσμου των κρατών επιτρέπουν στα εμπέδρους κράτη να παραιτηθούν από μια νομοποιητική ιδεολογία παγκόσμιου ιστορικού χαρακτήρα. Με τις αυτοκρατορίες το θέμα είναι διαφορετικό: είναι υποχρεωμένες να αναπτύξουν μια ιδεολογία η οποία να αποδίδει στη δική τους τάξη εξέχουσα σημασία για την ευημερία της ανθρωπότητας. Οι αυτοκρατορίες απαιτούν για τον εαυτό τους την υπέρβαση των συνόρων άλλων κρατών και την επέμβασή τους στις εσωτερικές τους υποθέσεις. Αυτό αποτελεί συνέπεια της αυτοκατανόησής τους ως παγκόσμιου παράγοντα τάξης και ειρήνης. Η αξιολόγησή τους γίνεται στη βάση του κατά πόσο πετυχαίνουν να εκπληρώσουν ορισμένες απαιτήσεις σχετικά με την απόδοσή τους. Σε αυτά τα πλαίσια εντάσσονται η διοικητική, οικονομική και πολιτισμική ολοκλήρωση του χώρου στον οποίο ασκούν κυριαρχία, η διασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου ασφάλειας και η δημιουργία όρων διαβίωσης, πράγματα που δεν υπάρχουν εκτός των συνόρων αυτού του χώρου. Για να μην διεισδύσει στον οργανωμένο εσωτερικό χώρο η αταξία που κυριαρχεί στον εξωτερικό, αντιμετωπίζεται και καταπολεμάται στην ίδια τη δική της περιοχή με στρατιωτικές επεμβάσεις. Σε αυτή τη λογική δράσης μπορεί να τεθεί ο πόλεμος των ΗΠΑ κατά του Ιράκ το 2003 (Münkler 2003: 106 επ.).

Σε αντίθεση με την αυστηρή σήμανση των ορίων των κρατών, τα αυτοκρατορικά σύνορα δεν αντιστοιχούν σε ισότιμες πολιτικές ενότητες, αλλά αποτελούν περισσότερο διαβαθμίσεις της εξουσίας, είναι ημιδιαπερατά: όποιος θέλει να εισέλθει στον χώρο της αυτοκρατορίας πρέπει να εκπληρώνει άλλες προϋποθέσεις από εκείνον που τον εγκαταλείπει. Οι αμερικανοί πολίτες ταξιδεύουν και εργάζονται σε όλο τον κόσμο. Όποιος όμως δεν κατέχει την αμερικανική υπηκοότητα, δεν επιτρέπεται να εισέλθει χωρίς

προϋποθέσεις στις ΗΠΑ. Οι δομές των αυτοκρατοριών υπερβαίνουν την τάξη των κρατών, είναι συχνά άτυπες και γι' αυτό είναι δύσκολο να ταυτοποιηθούν. Τα πολιτικά σύνορα δεν είναι ταυτόσημα με τα οικονομικά, οι πολιτισμικές διαφορές είναι αμβλυμένες. Η αυτοκρατορία επίσης διακρίνεται από την κυριαρχική δομή της ηγεμονίας. Η τελευταία σημαίνει την ύπαρξη μιας κυριαρχικής θέσης στα πλαίσια μιας ομάδας τυπικά ισότιμων πολιτικών δρώντων. Αντίθετα, η αυτοκρατορική κυριαρχία διαλύει την ισότητα, περιάγει τα υποτελή σε αυτήν κράτη σε καθεστώς δορυφόρων. Τα τελευταία βρίσκονται σε μια λιγότερο ή περισσότερο αναγνωρίσιμη εξάρτηση από το κέντρο (Münkler 2005: 16 επ.).

Οι αναλύσεις που χαρακτηρίζουν τις Ηνωμένες Πολιτείες ως αυτοκρατορία προβαίνουν συχνά σε συγκρίσεις με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Εδώ όμως παρατηρείται μια μετάθεση του σημείου αναφοράς. Ενώ παλιά πρότυπο για τις ΗΠΑ αποτελούσε η πρόωμη ρωμαϊκή δημοκρατία, τώρα θεωρείται ως υπόδειγμα η αυτοκρατορία της ύψιμης δημοκρατίας και της καισαρικής περιόδου. Ενώ στην πρώτη περίπτωση ίσχυε η αρχή: όποιος δεν είναι φίλος, δεν πρέπει αναγκαστικά να είναι και εχθρός, στη δεύτερη περίπτωση κανόνας είναι το ότι όποιος δεν είναι φίλος, κατατάσσεται στους εχθρούς. Η ίδια στάση εκφράζεται στις τοποθετήσεις του προέδρου George W. Bush μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001. Ακριβώς όπως η Ρώμη είχε εκμεταλλευθεί τις φιλονικίες των ελληνιστικών κρατών σχετικά με το ποιο θα κυριαρχήσει μεταξύ τους, έτσι και οι ΗΠΑ υποστηρίζουν τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες και επεκτείνουν την κυριαρχική δύναμη του ΝΑΤΟ στα πρώην κράτη δορυφόρους της ΕΣΣΔ. Συνηγορούν υπέρ της εισόδου της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση με αιώτερο ίσως στόχο να προκληθεί η εξασθένηση του ευρωπαϊού ανταγωνιστή. Σε αντίθεση, όμως, με τη Ρώμη η άνοδος των Ηνωμένων Πολιτειών δεν επιτεύχθηκε με στρατιωτικά μέσα. Τον 19^ο αιώνα οι ΗΠΑ διατηρούσαν περιορισμένες στρατιωτικές δυνάμεις και διεξήγαγαν μόνον τρεις σύντομους πολέμους χωρίς να λάβουμε υπόψη μας τον Εμφύλιο. Σήμερα η Αμερική δεν είναι μόνον παγκόσμια δύναμη επειδή μπορεί να φθάσει στρατιωτικά σε κάθε γωνιά της γης, αλλά και διότι έχει ήδη φθάσει παντού με τα προϊόντα της μαζικής της κουλτούρας. Η 'soft power' αποτελεί συχνά μια πολύ πιο ισχυρή δύναμη από τη 'hard power', ωστόσο όμως δεν μπορεί να αντικαταστήσει την πολιτική εξουσία. Οι συνήγοροι της ύπαρξης μιας αμερικανικής αυτοκρατορίας πιστεύουν

ότι ένας άναρχος κόσμος με τρομοκράτες, πανάθλια κράτη και όπλα μαζικής καταστροφής απαιτεί την ύπαρξη μιας δεσπόζουσας παγκοσμίως δύναμης και αυτή θα μπορούσε να είναι μόνον οι ΗΠΑ. Η Αμερική μπορεί να κάνει ό,τι θέλει, αλλά δεν μπορεί όπως η Ρώμη να εξαναγκάσει όλους να κάνουν ό,τι αυτή θέλει. Οι σύμμαχοί της είναι πιο ανεξάρτητοι από εκείνους της Ρώμης, η Ευρώπη είναι –και μόνον από οικονομική άποψη– πιο ισχυρή από τους Έλληνες της ελληνιστικής εποχής (Bender 2003: 146 επ., 230 επ., 250 επ.).

Η σύγκριση των Ηνωμένων Πολιτειών με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και της Ευρώπης με την αρχαία Ελλάδα έχει μακρά παράδοση. Δεν είναι τυχαία η άποψη που απαντάται και υποστηρίζει ότι η Ελλάδα/Ευρώπη είναι αρμόδια για τα ‘μαλακά θέματα’ (ανθρώπινα δικαιώματα, προστασία του περιβάλλοντος, παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά) και η Ρώμη/Αμερική για τα ‘σκληρά’ (στρατιωτική προστασία, αγώνας κατά της τρομοκρατίας). Στους κόλπους του ‘δυτικού πολιτισμού’ υπάρχει ένα είδος καταμερισμού εργασίας. Η ασυμμετρία της εξουσίας υπέρ των ΗΠΑ οφείλεται τόσο στη δεσπόζουσα οικονομία τους όσο και στη στρατιωτική τους υπεροχή. Η τελευταία πάλι βασίζεται στην εκμετάλλευση των πόρων, στην ικανότητα της μεταφοράς, του εφοδιασμού και της ενδιάτισης στρατιωτικών δυνάμεων και στην κινητικότητα –όπως συνέβαινε με τις ρωμαϊκές λεγεώνες. Ο πρώην καγκελάριος Helmut Schmidt, κατά την 40^η επέτειο από τη σύναψη της Συνθήκης των Ηλυσίων, προειδοποιούσε ότι η Γερμανία και η Γαλλία δεν επιτρέπεται να περιπέσουν στον ασημαντο ρόλο των Αθηνών την εποχή του Imperium Romanum. Ήδη στη διάρκεια της πετρελαϊκής κρίσης του 1973-74, ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Henry Kissinger υπενθύμιζε την υποταγή της αρχαίας Ελλάδας στη Ρώμη και τη συνέδεε με μια προειδοποίηση προς τους ευρωπαίους συμμάχους οι οποίοι ήθελαν να ξεκινήσουν δικές τους διαπραγματεύσεις με τον ΟΠΕΚ. Όπως είπε:

οι Ευρωπαίοι πρέπει να αναρωτηθούν αν θέλουν να συμπεριφέρονται όπως οι ελληνικές πόλεις-κράτη απέναντι στη Μακεδονία και τη Ρώμη και να μπουν σε έναν αδιέξοδο ανταγωνισμό με την ηγεμονική δύναμη (Auernheimer 2004: 645 επ.).

Με αφετηρία τα κοινά στοιχεία όσον αφορά την αυτοκρατορική εξουσία και τα μέσα άσκησής της δεν έπαυσαν οι συγκρίσεις και μάλιστα συχνά η εξίσωση Ρώμης και Αμερικής. Αυτό ισχύει για την εξωτερική θεώρη-

ση καθώς και για την αυτοαντίληψη. Το 1967, η Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερουσίας των ΗΠΑ ανέλαβε τη διεξαγωγή μιας γενικής έρευνας σχετικά με τον ρόλο της Αμερικής στον κόσμο. Στη διάρκεια των ακροαματικών διαδικασιών, ο πολιτικός επιστήμονας George Liska διαπίστωνε ομοιότητες ανάμεσα στη ρωμαϊκή και την αμερικανική αυτοκρατορική πολιτική, όπως είναι η δημιουργία ενός κόμματος οπαδών σε εξαρτημένες και φιλικές χώρες, οικονομικοί όροι της περιφέρειας προς το κέντρο, μια στρατιωτική δύναμη η οποία υπερέχει κάθε άλλης όσον αφορά την οργάνωση και την τεχνική των όπλων και, τέλος, ως αποτέλεσμα όλων αυτών, η ικανότητα να μπορεί να κάνει λάθη χωρίς σοβαρές συνέπειες. Επίσης τόνισε ότι ένας σχετικά μικρός, αλλά επαγγελματοποιημένος στρατός ο οποίος είναι ικανός να διεξάγει εναλλακτικά επιθετικούς και αμυντικούς πολέμους πρέπει να αποτελέσει τον αντίποδα των ρωμαϊκών λεγεώνων. Η υιοθέτηση του αμερικανικού συνταγματικού μοντέλου από άλλες χώρες μπόρεσε να αποτελέσει κάτι ανάλογο με την ενοποιητική δύναμη της ρωμαϊκής λατρείας προς το πρόσωπο του Καίσαρα. Η επαγγελματική ανέλιξη των αλλοδαπών εντός της αμερικανικής αυτοκρατορίας θα μπορούσε να αντικαταστήσει το ενιαίο ρωμαϊκό δίκαιο της ιθαγένειας (Krippendorf 1970: 441 επ.).

Οι στρατιωτικές επεμβάσεις των Ηνωμένων Πολιτειών στα εσωτερικά άλλων χωρών, οι οποίες άρχισαν ήδη λίγο μετά την ίδρυση τους, προκάλεσαν εκτός από αρνητικές και πολύ θετικές αντιδράσεις. Το 1853 δημοκρατικοί γερμανοί μετανάστες δημοσίευσαν στην Αμερική μια διακήρυξη με τον τίτλο *Η Νέα Ρώμη ή οι Ηνωμένες Πολιτείες του Κόσμου* με την οποία ζητούσαν την επέμβαση των ΗΠΑ στην Ευρώπη με σκοπό την καταπολέμηση της τυραννίας και την ίδρυση μιας παγκόσμιας δημοκρατίας. Περίπου την ίδια εποχή, ο γερμανός πολιτειολόγος Lorenz von Stein διαπίστωνε στη διεθνή τάξη δύο παραδοσιακές τάσεις: αφενός, το διεθνές δίκαιο που βασίζεται σε ισότιμες σχέσεις έχει ως αφετηρία τη συνύπαρξη κυρίαρχων κρατών και είναι κυρίως διαδεδομένο στην ηπειρωτική Ευρώπη και, αφετέρου, ένας διεθνές δίκαιο κυρίως αγγλοσαξονικής προέλευσης το οποίο μπορεί να υπονομεύσει την κυριαρχία των επιμέρους κρατών σε περίπτωση που αυτά παραβιάζουν υψηλότερες αρχές όπως είναι, για παράδειγμα, τα ανθρώπινα δικαιώματα (Diner 2003: 256, 270). Αυτή η προβληματική απέ-

κτησε πρόσφατα ιδιαίτερη σημασία, καταρχάς με τον πόλεμο στο Κόσοβο το 1999.

Από την 11^η Σεπτεμβρίου και μετά παρατηρείται μια αναζωπύρωση των συζητήσεων στις ΗΠΑ σχετικά με την έννοια 'American Empire'. Εν μέρει της αποδόθηκε θετική σημασία. Έγιναν ιστορικοί παραλληλισμοί με τη Βρετανική Αυτοκρατορία, με τον πιθανολογούμενο εκπολιτιστικό ρόλο των αξιωματούχων και των δημοσίων υπαλλήλων της στις αποικίες. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, η αμερικανική αυτοκατανόηση θα έπρεπε να αναπροσαρμοσθεί από το παραδοσιακό κράτος-έθνος στην αυτοκρατορική δύναμη. Επίσημα, οι αμερικανοί πολιτικοί αρνούνται ότι τρέφουν τέτοιες φιλοδοξίες. Ο πρόεδρος Bush δήλωσε τον Νοέμβριο του 2002 ότι οι Αμερικανοί δεν προσπαθούν να οικοδομήσουν μια αυτοκρατορία. Κατά προτίμηση γίνεται λόγος για τη 'μοναδική υπερδύναμη', την 'ηγεμονία' ή τη 'μονοπολικότητα' (Ferguson 2003: 38 επ.). Και αν γίνεται λόγος για αυτοκρατορία, τότε ίσως για ένα 'Empire lite (light)' -μια παγκόσμια κυριαρχία που χαρακτηριστικά της είναι οι ελεύθερες αγορές, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η δημοκρατία, και η οποία έχει επιβληθεί με τη βοήθεια μιας αποτρεπτικής του πολέμου στρατιωτικής δύναμης, της πιο ισχυρής που έχει υπάρξει ποτέ. Αυτό σημαίνει ότι θέτει κανόνες στον κόσμο, αλλά εξαιρεί τον εαυτό της από εκείνους που εμποδίζουν την επιβολή της δικής της θέλησης. Οι αλλαγές των καθεστώτων (όπως στο Ιράκ) θεωρούνται, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, ως μια κατεξοχήν αυτοκρατορική αποστολή διότι θέτουν ως προϋπόθεση την άποψη ότι τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας υπερέχουν της κυριαρχίας ενός κράτους (Ignatieff 2003: 15 επ.). Όμως και το 'Empire lite' δεν παύει να είναι ως προς την ουσία του μια αυτοκρατορία όπως οι προηγούμενες. Η αυτοκατανόησή του αντέχει το στρατόπεδο του Γκουαντάναμο, δεν αντέχει όμως το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο. Από δημοσκοπήσεις προκύπτει ότι δύο τρίτα του παγκόσμιου πληθυσμού θεωρούν τις Ηνωμένες Πολιτείες στρατιωτική και πολιτική απειλή. Η εικόνα του 'καλοπροαίρετου ηγεμόνα' ισχύει μόνον για τις ίδιες τις ΗΠΑ και μερικές δυτικές χώρες (Czempiel 2003: 33, 129 επ.).

Το ζήτημα είναι κατά πόσον οι ΗΠΑ είναι σε θέση να διατηρήσουν στο μέλλον μια διεθνή τάξη. Ή, για να το διατυπώσουμε γενικότερα, ποιες προοπτικές έχει αυτή η χώρα; Αντιμαχόμενες απαντήσεις δίνουν ο αμερικανός Robert Kagan και ο γάλλος Emmanuel Todd. Ο πρώτος διαπιστώνει

μια βαθιά διαφορά εξουσίας ανάμεσα στις ΗΠΑ και την Ευρώπη, γεγονός που έχει οδηγήσει σε διαφορετικούς πολιτικούς τρόπους σκέψης. Οι ελπίδες που εναποτέθηκαν στην Ευρώπη μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού συστήματος δεν επαληθεύθηκαν. Οι βαλκανικές συγκρούσεις αποκάλυψαν περισσότερο τη στρατιωτική της αδυναμία και την έλλειψη πολιτικής ομόνοιας. Αντίθετα, οι Ηνωμένες Πολιτείες έδειξαν σε εξωευρωπαϊκές περιοχές μια μοναδική ικανότητα διεξαγωγής ενός μοντέρνου πολέμου (Kagan 2003: 104 επ.). Ο Kagan πιστεύει ότι πρέπει κανείς λογικά να ξεκινάει από το γεγονός ότι έχουμε, ακριβώς τώρα, μπει σε μια μακρόχρονη εποχή αμερικανικής 'ηγεμονίας'. Αυτόν τον ισχυρισμό τον αποδεικνύει κυρίως με δημογραφικές τάσεις οι οποίες δείχνουν ότι ο αμερικανικός πληθυσμός αυξάνεται ταχύτερα και γίνεται πιο νέος, ενώ ο πληθυσμός της Ευρώπης συρρικνώνεται και γερνάει διαρκώς όλο και περισσότερο. Το έτος 2050 η μέση ηλικία των Αμερικανών θα είναι τα 36 χρόνια ενώ η αντίστοιχη των Ευρωπαίων τα 53. Την ίδια στιγμή η δύναμη της αμερικανικής οικονομίας, η οποία τώρα είναι η ίδια με την ευρωπαϊκή, θα μπορούσε να είναι διπλάσια (Kagan 2003: 104 επ.).

Ο Todd έχει την άποψη ότι το 2050 δεν θα υπάρχει η παγκόσμια δύναμη Ηνωμένες Πολιτείες. Δεν θα υπάρχουν πλέον τα στρατιωτικά μέσα καταναγκασμού ούτε όμως και ο 'κοσμοθεωρητικός οικουμενισμός' που αποτελεί την ελκυστική δύναμη της Αμερικής. Παρότι οι δημογραφικοί παράγοντες παίζουν σημαντικό ρόλο στην επιχειρηματολογία του, στην ουσία αυτή στηρίζεται κυρίως στην οικονομική ανάπτυξη. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν περιέλθει σε μια όλο και εντεινόμενη οικονομική εξάρτηση απέναντι στη δυτική σφαίρα στην οποία κυριαρχούν πολιτικά ως συνέπεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ανάμεσα στο 1990 και το 2000 το έλλειμμα του εμπορικού τους ισοζυγίου αυξήθηκε από τα 100 στα 450 δισεκατομμύρια δολάρια. Δεν μπορούν πλέον να ζουν από τη δική τους παραγωγή και έχουν γι' αυτό ανάγκη την εισροή ξένων κεφαλαίων. Ο τομέας των χρηματιστηριακών υπηρεσιών επεκτείνεται δύο φορές πιο γρήγορα από τον τομέα της βιομηχανικής παραγωγής, γεγονός που περιορίζει την αξία του γενικού υπολογισμού της εθνικής οικονομίας. Η 'αυτοκρατορική' ανάπτυξη της οικονομίας ενίσχυσε τις ανισότητες στην κατανομή του εισοδήματος και έπληξε τα μεσαία στρώματα το ίδιο σκληρά όπως είχαν πληγεί οι αγρότες στην αρχαία Ρώμη (Todd 2003: 28 επ., 90 επ.). Η 'θρη-

σκεία της ανάπτυξης' οδήγησε σε απερίσκεπτη χρήση των πόρων. Αν οι ΗΠΑ διατηρήσουν το σημερινό ποσοστό άντλησης πετρελαίου, θα έχουν εξαντλήσει τα δικά τους αποθέματα μέχρι το 2010. Ο Todd βλέπει την 'αυτοκρατορική διάσταση' της αμερικανικής κοινωνικής οργάνωσης κυρίως στο γεγονός ότι η ιδιοκτησία παύει πλέον να είναι καρπός παραγωγικής δραστηριότητας και οφείλεται κατά κύριο λόγο στην πολιτική κυριαρχία στον κόσμο εκτός των δικών της ορίων. Εδώ βρίσκεται ένας παραλληλισμός με την αρχαία Ρώμη που η εικόνα της προσλαμβάνει τώρα σαφέστερα χαρακτηριστικά στην πολιτική οντότητα των ΗΠΑ. Ο συγγραφέας δεν θεωρεί τυχαίο το γεγονός ότι, στην επιτυχημένη ταινία του Χόλιγουντ *Ο Μονομάχος*, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία παρουσιάζεται για πρώτη φορά με έναν καταρχάς θετικό τρόπο σε αντίθεση με παλιότερες ταινίες όπως το *Quo Vadis* και το *Μπεν Χουρ*.

Ωστόσο, παρά αυτά τα κοινά στοιχεία ανάμεσα στη Ρώμη και την Αμερική, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η διαφορά στην προοπτική: όταν σήμερα κάνουμε λόγο για τον 'κόσμο', εννοούμε πραγματικά την υδρόγειο σφαίρα. Στην αρχαιότητα, αντίθετα, είχαμε πάντοτε να κάνουμε μόνον με ένα τμήμα, ουσιαστικά με τον γνωστό σε μας μεσογειακό κόσμο που καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο εμείς αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα. Για παράδειγμα, η Κίνα είχε μόνον πολύ χαλαρές σχέσεις με το κομμάτι του κόσμου στο οποίο ασκούσε την κυριαρχία της η Ρώμη. Αλλά και αυτό το ίδιο το τμήμα κυριαρχίας της Ρώμης είχε να αντιμετωπίσει το μεγαλύτερο διάστημα στα ανατολικά του σύνορα μια, εν μέρει, του ίδιου διαμετρήματος μεγάλη δύναμη: πρώτα την αυτοκρατορία των Πάρθων και στη συνέχεια την αυτοκρατορία των Περσών. Η θέση της Ρώμης δεν ήταν επομένως κατά βάση μοναδική, όπως είναι η θέση των Ηνωμένων Πολιτειών μετά το τέλος του 'υπαρκτού σοσιαλισμού' (Auernheimer 2004: 654).

3. Ιμπεριαλισμός

Οι θεωρίες περί αυτοκρατοριών χρησιμοποιούν κυρίως τυπικά κριτήρια και μπορούν γι' αυτό να ισχύουν καταρχήν για όλη την ιστορία της ανθρωπότητας. Σ' αυτήν την αυθαίρετη προσέγγιση θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι βρίσκεται και η πιο μεγάλη τους αδυναμία. Ερευνούν ποιες αυτοκρατορίες ήταν *imperia* και ποιες όχι, αν για παράδειγμα η Αθήνα είχε δημιουργήσει τον 5^ο αιώνα π.Χ. μια αυτοκρατορία με την ίδρυση της Αττικής

Συμμαχίας ή αν ασκούσε μόνον ηγεμονία. Αντίθετα, οι θεωρίες περί ιμπεριαλισμού έχουν περιορισμένο εύρος από ορισμένες απόψεις. Πρώτον, όσον αφορά την ιστορική τους γέννηση και εφαρμογή: συνδέονται με την αποικιακή εξάπλωση των ευρωπαϊκών δυνάμεων το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Δεύτερον, δεν αποτελούν μια κυρίως πολιτική θεωρία, όπως συμβαίνει με τις θεωρίες περί αυτοκρατοριών, αλλά τουλάχιστον μια εξίσου σημαντική οικονομική θεωρία. Έχουν ως αφετηρία τις θεμελιώδεις αλλαγές του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής κατά τον όψιμο 19^ο αιώνα και θέλουν να δια φωτίσουν έτσι την αντιπαλότητα των μεγάλων δυνάμεων σχετικά με τις υπερπόντιες πηγές πρώτων υλών και τις διεθνείς σχέσεις εξάρτησης που έχουν γεννηθεί με αυτόν τον τρόπο. Τρίτον, ο 'ιμπεριαλισμός' χρησιμοποιείται τόσο ως επιστημονική έννοια όσο και ως πολιτικό αγωνιστικό σύνθημα, έχει επομένως έναν κανονιστικό-αξιολογικό απόηχο. Οι θεωρίες περί ιμπεριαλισμού προέρχονται συχνά από σοσιαλιστικό ή μαρξιστικό περιβάλλον. Ως παράδειγμα για τέτοιες 'κλασικές' παραλλαγές αυτών των θεωριών θα αναφέρουμε στη συνέχεια τις θεωρίες των Rudolf Hilferding, Rosa Luxemburg και Vladimir Ilich Lenin οι οποίες δημιουργήθηκαν λίγο πριν και στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Μια από τις πιο γνωστές μελέτες για τον ιμπεριαλισμό είναι *Το χρηματιστικό κεφάλαιο* [*Das Finanzkapital*] του Rudolf Hilferding, το 1910. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι θεμελιώδεις μορφές αναδιοργάνωσης του κεφαλαίου: συγκέντρωση, σχηματισμός μονοπωλίων και καρτέλ, συγχώνευση του βιομηχανικού, εμπορικού και τραπεζικού κεφαλαίου σε χρηματιστικό κεφάλαιο, αλλαγή της λειτουργίας των προστατευτικών δασμών, οι οποίοι δεν προστατεύουν πλέον τις νέες βιομηχανίες, αλλά θωρακίζουν τα κέρδη των ήδη υφιστάμενων κλάδων απέναντι στην παγκόσμια αγορά, έχουν αποφασιστική σημασία. Το νεότερο στάδιο της οικονομικής ανάπτυξης εκείνης της εποχής συνίσταται επομένως σε μια επαναδιάρθρωση των δυνατοτήτων διάθεσης και ελέγχου του κεφαλαίου, μέσω των οποίων το τελευταίο αποκτά νέα ποιότητα. Στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης με τίτλο 'Σχετικά με την οικονομική πολιτική του χρηματιστικού κεφαλαίου', ο Hilferding ασχολείται με την εξαγωγή κεφαλαίου ως ενός ουσιαστικού χαρακτηριστικού του ιμπεριαλισμού. Με αυτό εννοεί την εξαγωγή αξίας της οποίας προορισμός είναι να πολλαπλασιάσει την υπεραξία στο εξωτερικό όπου όμως η υπεραξία αυτή παραμένει στη διάθεση του εγχώριου κεφα-

λαίου. Με την επέκταση της παραγωγής το εξαχθέν κεφάλαιο στρέφεται προς την άντληση πρώτων υλών για την εγχώρια βιομηχανία. Σε περίπτωση που το κεφάλαιο αντιμετωπίζει εμπόδια στις δυνατότητες αξιοποίησής του, τότε θέτει την κρατική εξουσία στην υπηρεσία βίαιων μορφών εξάπλωσης (Hilferding 1974: 426 επ.). Ενώ ο φιλελευθερισμός ήταν αντίπαλος της κρατικής εξουσιαστικής πολιτικής, το χρηματιστικό κεφάλαιο θέλει από την πλευρά του μια τέτοια πολιτική χωρίς όρια. Η αξίωση για μια επεκτατική πολιτική επαναστατικοποιεί όλη την κοσμοθεώρηση της αστικής τάξης. Η τελευταία παύει να είναι ειρηνική και ανθρωπιστική. Η κυριαρχία ενός έθνους πάνω σε άλλους λαούς μοιάζει να οφείλεται σε φυσικές ιδιότητες. Στη φυλετική ιδεολογία γεννιέται μια φυσικο-επιστημονικά καλυμμένη θεμελίωση των εξουσιαστικών επιδιώξεων του χρηματιστικού κεφαλαίου το οποίο επιδιώκει με αυτόν τον τρόπο να καταδείξει την αναγκαιότητα των πράξεών του (στο ίδιο: 456 επ.).

Όπως το βιβλίο του Hilferding, έτσι προέκυψε και το βιβλίο *Η συσσώρευση του κεφαλαίου* [*Die Akkumulation des Kapitals*] της Rosa Luxemburg στο πλαίσιο της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας στις αρχές του 20ού αιώνα. Η επιχειρηματολογία της Luxemburg μπορεί συνοπτικά να περιγραφεί ως εξής: με την αύξηση της παραγωγικότητας μειώνεται το μεταβλητό κεφάλαιο (εργατική δύναμη) απέναντι στο σταθερό κεφάλαιο (υλικά μέσα παραγωγής). Έτσι μειώνεται και η καταναλωτική δύναμη των εργατών σε σχέση με την παραχθείσα ποσότητα εμπορευμάτων. Για να αποφύγει μια υποτίμηση που θα προέκυπτε από την υπερπαραγωγή, το κεφάλαιο είναι υποχρεωμένο να διευρύνει τη σφαίρα κυκλοφορίας του. Αυτό μπορεί να συμβεί με τη δημιουργία νέων αναγκών, δηλαδή την εντατικοποίηση υφιστάμενων αγορών, πράγμα όμως που είναι μόνον περιορισμένα δυνατό. Μια λύση συνίσταται στο να ανευρεθούν μη καπιταλιστικές αγορές και να διατεθούν σ' αυτές εμπορεύματα (Luxemburg 1975: 296 επ.). Με την έννοια του ιμπεριαλισμού, η συγγραφέας εννοεί την πολιτική έκφραση της διαδικασίας της συσσώρευσης κεφαλαίου σε έναν ανταγωνιστικό αγώνα για τα εναπομείναντα τμήματα του κόσμου. Λόγω αυτού του ανταγωνισμού αυξάνεται η βίαιη δραστηριότητα του ιμπεριαλισμού τόσο όσον αφορά την επιθετική του συμπεριφορά απέναντι στον μη καπιταλιστικό κόσμο όσο και την όξυνση των αντιθέσεων ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες (στο ίδιο: 391). Ο μιλιταρισμός συνοδεύει τη συσσώρευση σε όλα τα επίπεδα και

αποτελεί ταυτόχρονα έναν πρώτης τάξεως τομέα επένδυσης κεφαλαίων. Με το να παίρνει τη μορφή των κρατικών στρατιωτικών παραγγελιών, η αγοραστική δύναμη εκφεύγει των διακυμάνσεων της προσωπικής κατανάλωσης. Το κεφάλαιο μπορεί μέσω της κοινοβουλευτικής νομοθεσίας και της λεγόμενης 'κοινής γνώμης' να επηρεάσει προς όφελός του τις εξοπλιστικές δαπάνες. Οι συνθήκες του οξυμένου παγκόσμιου ανταγωνισμού μεταβάλλονται έτσι σε πρώτης τάξεως συνθήκες συσσώρευσης. Μέσω του μιλιταρισμού, οι εργασιακές δυνάμεις και τα μέσα παραγωγής των μη καπιταλιστικών χωρών αφομοιώνονται στο κεφάλαιο, ενώ, από την άλλη μεριά, αφαιρείται όλο και περισσότερο αγοραστική δύναμη από την εργατική τάξη και τους απλούς παραγωγούς εμπορευμάτων στις καπιταλιστικές χώρες. Ως συνέπεια αυτών, οι πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις θα πολλαπλασιασθούν. Η εξέγερση της διεθνούς εργατικής τάξης θα γίνει αναγκαία προτού ακόμη η κυριαρχία του κεφαλαίου φθάσει στα οικονομικά της όρια (Luxemburg 1975: 410 επ.).

Το πιο σημαντικό ίσως σημείο στη Rosa Luxemburg εντοπίζεται στο γεγονός ότι η ίδια δεν χάνει από τα μάτια της την πραγματικότητα για την ανάλυση του επιμέρους κεφαλαίου, αλλά πραγματεύεται την ιστορική διαδικασία της συσσώρευσης του συνολικού κεφαλαίου, τις συγκεκριμένες συνθήκες που επιδρούν στις σχέσεις ανταλλαγής του με το περιβάλλον του. Ερευνά, για παράδειγμα, τις επιδράσεις της βρετανικής κυριαρχίας στις Ινδίες και στη Νότιο Αφρική καθώς και της γαλλικής κυριαρχίας στην Αλγερία. Κοινή τάση είναι παντού η καταστροφή της φυσικής οικονομίας προς όφελος της εμπορευματικής, η μεταβολή της κοινής ιδιοκτησίας σε ιδιωτική ιδιοκτησία, της αγροτικής γης και των εγκαταστάσεων άρδευσης σε καπιταλιστικά αντικείμενα κερδοσκοπίας. Με αυτά συμβαδίζει η καταστροφή των παραδοσιακών κοινωνικών μορφών οργάνωσης, των πρωτόγονων κοινωνιών και των οικογενειακών ομάδων. Στα κείμενα της Luxemburg δεν εξαφανίζονται πίσω από αφηρημένες έννοιες οι πληττόμενοι ιθαγενείς στις αποικίες, τα βάσανά τους και οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, όπως συμβαίνει με άλλες θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό (Neusüß 1985: 285 επ.). Διαπιστώνει ότι η καπιταλιστική συσσώρευση ως σύνολο καταδεικνύει δύο διαφορετικές πλευρές: αφενός, στον τόπο παραγωγής της υπεραξίας και στην αγορά εμπορευμάτων, αποτελεί μια καθαρά οικονομική διαδικασία η οποία βασίζεται στην ανταλλαγή ισοδύναμων πραγμάτων. Εδώ είναι

αναγκαία μια οξυδερκής επιστημονική ανάλυση για να ανακαλύψει πώς το ιδιοκτησιακό δικαίωμα μετατρέπεται στην οικειοποίηση ξένης ιδιοκτησίας, η ανταλλαγή εμπορευμάτων σε εκμετάλλευση, η ισοότητα σε ταξική κυριαρχία. Η άλλη πλευρά της καπιταλιστικής συσσώρευσης επιτελείται ανάμεσα στο κεφάλαιο και τις μη καπιταλιστικές μορφές παραγωγής. Εδώ κυριαρχούν ως μέθοδοι η αποικιακή πολιτική, ο πόλεμος, η απάτη και η ληλασία. Χρειάζεται κόπο για να γίνει κατορθωτό να ανευρεθούν οι αυστηροί νόμοι της οικονομικής διαδικασίας μέσα στο χάος των πολιτικών πράξεων βίας (Luxemburg 1975: 397).

Ο Lenin στη μελέτη του *Ο ιμπεριαλισμός, το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού* (1916) επικαλείται πολλές φορές τον Hilferding, ενώ δεν αναφέρει τη Luxemburg. Μια από τις πιο σημαντικές πηγές του είναι το έργο *Ιμπεριαλισμός [Imperialism]* του άγγλου φιλελεύθερου John A. Hobson (1901). Ο τελευταίος υποστήριξε τη θέση ότι η ιμπεριαλιστική πολιτική εξετάζομενη από γενική κοινωνική σκοπιά δεν είναι με κανέναν τρόπο επικερδής, αλλά μάλλον μια εξαιρετικά ζημιογόνα επιχείρηση. Τα έσοδα δεν βρίσκονταν σε καμιά λογική σχέση με τις στρατιωτικές και διοικητικές δαπάνες καθώς και με τις επενδύσεις υποδομών στις αποικίες. Για την ανοικοδόμηση τέτοιων ασύμφωρων αυτοκρατοριών δεν έχουν κανένα συμφέρον ούτε οι φορολογούμενοι ούτε οι επιχειρηματίες, αλλά μόνον το χρηματιστικό κεφάλαιο το οποίο ψάχνει να βρει κερδοφόρες δυνατότητες επενδύσεων. Για να κατορθώσει να πείσει το κράτος να δημιουργήσει ασφαλείς δυνατότητες επενδύσεων, το χρηματιστικό κεφάλαιο χειραγωγεί την κοινή γνώμη, ξυπνάει εθνικιστικά ένστικτα και υποδαυλίζει έτσι στον πληθυσμό μια στάση υπέρ του ιμπεριαλισμού (Hobson 1968: 127 επ.). Σε αντίθεση με τους θεωρητικούς του μαρξισμού, ο Hobson δεν πίστευε ότι ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει χωρίς την εξάπλωσή του στις υπερπόντιες περιοχές και την πολιτικοστρατιωτική διασφάλιση του επενδυμένου σ' αυτές κεφαλαίου. Ήταν περισσότερο πεπεισμένος ότι το πρόβλημα της υποκατανάλωσης στις καπιταλιστικές χώρες μπορεί να λυθεί με μια δραστήρια κοινωνική πολιτική που θα οδηγήσει στην αύξηση της μαζικής αγοραστικής δύναμης. Πίστευε, δηλαδή, ότι ο καπιταλισμός μπορεί κατά κάποιο τρόπο να 'εξημερωθεί'.

Ο Lenin συμμερίζεται μεν ως έναν μεγάλο βαθμό την οικονομική ανάλυση του Hobson, όχι όμως τα πολιτικά του συμπεράσματα. Παραπέμπει

στην κατανομή του κόσμου τόσο μεταξύ των 'καπιταλιστικών συνδέσμων', των διεθνών καρτέλ όσο και ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις στα πλαίσια της τεράστιας αύξησης της αποικιακής ιδιοκτησίας από το 1876. Ορίζει τον ιμπεριαλισμό ως το 'μονοπωλιακό στάδιο' του καπιταλισμού, ως το ανώτατό του επίπεδο και έτσι τον εντάσσει σε ένα αυστηρό εξελικτικό σχήμα. Συμπερασματικά καταλήγει στην έρευνά του με μια φράση που αναφέρεται συχνά από τους λενινιστές:

Ο ιμπεριαλισμός είναι ο καπιταλισμός σε εκείνο το στάδιο ανάπτυξης όπου διαμορφώνεται η κυριαρχία των μονοπωλίων και του χρηματιστικού κεφαλαίου, η εξαγωγή κεφαλαίου έχει αποκτήσει εξαιρετική σημασία, έχει ξεκινήσει η κατανομή του κόσμου από τα διεθνή τραστ και έχει ολοκληρωθεί η κατανομή όλου του εδάφους της γης από τις μεγαλύτερες καπιταλιστικές χώρες (Lenin 1981: 271).

Ο παρασιτισμός και η σαπίλα είναι για τον Lenin ουσιαστικά χαρακτηριστικά του ιμπεριαλισμού. Επιχειρεί δε να ενισχύσει τις θέσεις του με τη βοήθεια της ερμηνείας ανάλογων αποσπασμάτων από το έργο του Hobson. Υποστηρίζει ότι στο μονοπώλιο ενδημεί η τάση για στασιμότητα, διότι έχει την οικονομική δυνατότητα να παρεμποδίζει τεχνητά την τεχνολογική πρόοδο προς το συμφέρον των μονοπωλιακών τιμών. Επιπλέον ο ιμπεριαλισμός σημαίνει μια τεράστια συσσώρευση χρηματιστικού κεφαλαίου σε λίγες χώρες. Απέναντι σε μερικά κράτη πιστωτών βρίσκεται ως οφειλέτης το υπόλοιπο του κόσμου. Κυρίως η Μεγάλη Βρετανία έχει μεταβληθεί σε 'κράτος συνταξιούχων', όπου ορισμένα στρώματα του πληθυσμού ζουν από εμβάσματα από το εξωτερικό, ενώ η βιομηχανική παραγωγή υποχωρεί προς όφελος της πολυτελούς κατανάλωσης (Lenin 1981: 280 επ.). Σύμφωνα με τον Lenin, αυτό έχει ευρύτατες συνέπειες για την εργατική τάξη και το εργατικό κίνημα. Μέσω της εξαγωγής κεφαλαίου οι καπιταλιστές των πλούσιων χωρών αντλούν 'επιπλέον κέρδος' επιπρόσθετα προς το εγχώριο κέρδος. Με τον τρόπο αυτό εξαγοράζεται μια 'αριστοκρατία εργατών' η οποία αποτελεί, από την πλευρά της, το κύριο στήριγμα του ρεφορμισμού και του οπορτουνισμού στη Δεύτερη Διεθνή. Η 'σαπίλα' του ιμπεριαλισμού μεταφτυτεύεται στο διεθνές εργατικό κίνημα και η διάσπασή του στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οφείλεται επομένως σε οικονομικούς λόγους (στο ίδιο: 197 επ.).

Έχουμε φθάσει σε ένα σημείο, το οποίο αποτελεί τελικά την αποφασιστική στιγμή στο έργο αυτό του Lenin: την πολεμική από τη θέση των μπολσεβίκων εναντίον των άλλων ρευμάτων του σοσιαλισμού της εποχής εκείνης, κυρίως εναντίον του 'κεντρισμού'. Στο στόχαστρό του περιέρχεται ο εκφραστής αυτού του ρεύματος Karl Kautsky, ο οποίος πριν από το 1914 αναγνωριζόταν γενικά ως ο εξέχων μαρξιστής θεωρητικός της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας και της Διεθνούς. Σύμφωνα με αυτόν, ο ιμπεριαλισμός δεν μπορεί να εξισωθεί με τον καπιταλισμό, αλλά αποτελεί μόνον ένα παροδικό φαινόμενο, μια ορισμένη πολιτική που έχει επιβάλει το χρηματιστικό κεφάλαιο. Οι αρνητικές επιδράσεις αυτής της πολιτικής, οι οποίες απειλούν την ειρήνη και καταπονούν την πλειοψηφία του λαού, μπορούν να καταπολεμηθούν και στα πλαίσια της καπιταλιστικής κοινωνικής τάξης. Με αυτή τη στάση ο Kautsky, όπως άλλωστε και η πλειοψηφία των σοσιαλδημοκρατικών απόψεων πάνω στο συγκεκριμένο θέμα, κινείται στα πλαίσια της φιλελεύθερης κριτικής στον ιμπεριαλισμό (Schröder 1975: 142). Αυτό ακριβώς είναι που του προσάπτει ο Lenin, ωστόσο η επίθεσή του επικεντρώνεται στην έννοια του 'ακραίου ιμπεριαλισμού' [Ultraimperialismus] που εισήγαγε ο Kautsky στη συζήτηση στις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και με την οποία αντιλαμβάνεται μια συνένωση των μεγάλων δυνάμεων που μπορεί να προκύψει από τον πόλεμο και να βάλει ένα τέλος στον ανταγωνισμό των εξοπλισμών χωρίς να καταργηθεί ο καπιταλισμός (Matsuoka 1992: 174 επ.).

Εάν ανατρέξουμε από σημερινή σκοπιά στις 'κλασικές' θεωρίες του ιμπεριαλισμού, οι αδυναμίες τους γίνονται φανερές. Βασίζονταν σε μια θεωρητικοποίηση των σταδίων ανάπτυξης και των κρίσεων και είχαν παραμελήσει τον θετικό ρόλο του ανταγωνισμού για την περαιτέρω εξάπλωση του καπιταλισμού. Υπερεκτιμούσαν τις εξαγωγές στις υπερπόντιες χώρες και υποτιμούσαν την κατανάλωση των εργατών και τη συσσώρευση του κεφαλαίου στο εσωτερικό. Ο Lenin, ωστόσο, είχε δει αυτή τη δυνατότητα, την απέρριψε όμως αμέσως. Πίστευε ότι εάν ο καπιταλισμός αναπτύξει την αγροτική οικονομία και ανεβάσει το βιοτικό επίπεδο των μαζών, τότε το πλεόνασμα του κεφαλαίου θα μπορούσε να επενδυθεί και στο εσωτερικό αντί στο καθυστερημένο εξωτερικό. Τότε, όμως, ο καπιταλισμός δεν θα ήταν αυτό που είναι, διότι η ανισότητα της ανάπτυξης και η ανέχεια των μαζών αποτελούν αναπόφευκτες συνθήκες αυτού του τρόπου παραγωγής

(Lenin 1981: 245). Όσον αφορά την αντίληψη σχετικά με το κράτος, στους θεωρητικούς του ιμπεριαλισμού κυριαρχεί ένας ορισμένος αναγωγισμός, ο οποίος δεν λαμβάνει υπόψη επαρκώς τη σχετική πολιτική αυτονομία του κράτους. Ενώ υποτιμούσαν αυτή την πλευρά, από την άλλη υπερεκτιμούσαν το αναπόφευκτο των πολεμικών συγκρούσεων ανάμεσα στα ιμπεριαλιστικά κράτη. Στην πραγματικότητα, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι ΗΠΑ κατόρθωσαν να ενώσουν υπό την αιγίδα τους όλες τις καπιταλιστικές δυνάμεις σε ένα λειτουργικό σύστημα συντονισμού. Μια προϋπόθεση της 'άτυπης αυτοκρατορίας' των Ηνωμένων Πολιτειών αποτελούν οι απευθείας επενδύσεις της στα άλλα καπιταλιστικά κέντρα. Και εδώ προστίθεται η έλξη την οποία ασκεί το μοντέλο παραγωγής και η κουλτούρα της Αμερικής σε διεθνές επίπεδο και καθιστά δυνατή τη συγχώνευση και των δύο στην καταναλωτική σφαίρα. Τα έθνη-κράτη παραμένουν τα πρωταρχικά μέσα για τη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων και της συσσώρευσης του κεφαλαίου, ωστόσο η διεθνοποίηση του συστήματος των κρατών εμποδίζει τη μορφή του ανταγωνισμού όπως ήταν πριν από το 1914 (Panitch & Gindin 2004: 31 επ., 42 επ.). Στρατιωτικοπολιτικές παρεμβάσεις σε άλλες χώρες δεν αποκλείονται όπως, για παράδειγμα, το 1953 στο Ιράν με την ανατροπή του πρωθυπουργού Mossadegh, του οποίου τα σχέδια κρατικοποίησης έθεταν σε κίνδυνο τον έλεγχο των ΗΠΑ στις πετρελαϊκές πηγές (Hirsch 2004: 667 επ.).

Μετά το 1945, οι ΗΠΑ επιδίωκαν τη δημιουργία μιας ανοικτής διεθνούς τάξης για το εμπόριο και την οικονομική ανάπτυξη. Αυτό απαιτούσε την αποικοδόμηση των αυτοκρατοριών που βασίζονταν σε έθνη-κράτη. Με τα νέα κράτη που προέκυψαν με την 'απο-αποικιοποίηση' οι ΗΠΑ διαμόρφωσαν τις σχέσεις τους σύμφωνα με το πρότυπο της Λατινικής Αμερικής από την προπολεμική περίοδο: προνομιούχες εμπορικές σχέσεις, πελατειακή πολιτική, θέση προστάτιδας δύναμης, καλυμμένος καταναγκασμός. Το πλαίσιο αποτέλεσαν η συμφωνία του Bretton Woods του 1944 για τη σταθεροποίηση του διεθνούς χρηματιστικού συστήματος, η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο [IMF], η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου [GATT] και η Οργάνωση για Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη [OECD] (Βόγλης 2005: 130 επ.). Σ' αυτήν τη σφαίρα οι ΗΠΑ διατηρούν μέχρι σήμερα ηγεμονική θέση. Η πολιτική περιορισμού της σοβιετικής επιρροής [policy of containment] αποτελούσε την άλλη πλευρά του νομί-

σματος. Με την αποικιοδότηση της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας καταδικάσθηκε τυπικά (π.χ. στη Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων) ο ρατσισμός ο οποίος αποτελούσε συνδυετικό κρίκο ανάμεσα στον εθνικισμό και τον ιμπεριαλισμό. Μεταξύ του 1945 και του 1970 σημειώθηκε σημαντική οικονομική ανάπτυξη στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες που συνδεόταν με σχετικά υψηλά εισοδήματα για τους εργάτες. Την ίδια εποχή, η άνοδος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και της Ιαπωνίας έθεσαν σε αμφισβήτηση την υπεροχή των Ηνωμένων Πολιτειών στον τομέα της παραγωγής (Harvey 2005: 54 επ.).

Την περίοδο εκείνη ακολούθησε η εποχή την οποία ο David Harvey χαρακτηρίζει 'νεοφιλελεύθερη ηγεμονία' και την τοποθετεί από το 1970 έως το 2000. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 η αμερικανική οικονομία πέτυχε να αντιστρέψει την καθοδική πορεία και να σταθεροποιήσει στο 1/4 το μερίδιό της στην παγκόσμια παραγωγή (το οποίο, ωστόσο, κατά τη μεταπολεμική περίοδο ανερχόταν σχεδόν στο ήμισυ). Σε αυτό συνέβαλαν η αναδιάρθρωση τομέων παραγωγής, οι νέες τεχνολογίες και οι νέοι μηχανισμοί της διεθνούς συνεργασίας, όπως οι τακτικές συναντήσεις των επτά μεγαλύτερων οικονομικών δυνάμεων [G7]. Κατά τη δεκαετία του 1990 η έξαρση της αμερικανικής οικονομικής δραστηριότητας βρισκόταν σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή ανεργία και τον ιαπωνικό αποπληθωρισμό (Panitch & Gindin 2004: 67επ.). Ένα αποφασιστικό χαρακτηριστικό αυτής της εποχής είναι ότι οι ΗΠΑ αντιδρούν στις προκλήσεις στον τομέα της παραγωγής με την ηγεμονία στον χρηματιστικό τομέα. Η τελευταία ασκείται κυρίως μέσω του συμπλέγματος Wall Street-τράπεζες-αμερικανικό υπουργείο Οικονομικών-Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Η επίθεση των αντισταθμιστικών /κερδοσκοπικών κεφαλαίων [hedge funds] στο ταϊλανδικό και ινδονησιακό νόμισμα το 1997 σε σύνδεση με την αντιπληθωριστική πολιτική του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, οδήγησε στην αναζήτηση προστασίας στο δολάριο. Συνέπεια της κυριαρχίας του χρηματιστικού τομέα είναι η σταδιακή αποβιομηχάνιση των ΗΠΑ προς όφελος της κοινωνίας των υπηρεσιών και η ανάληψη της θέσης μιας 'κοινωνίας εισοδηματιών' [rentier society] απέναντι στο υπόλοιπο του κόσμου -όπως είχε συμβεί με τη Μεγάλη Βρετανία πριν από 100 χρόνια. Η οικονομική θέση διασφαλίζεται μέσω της στρατιωτικής υπεροχής την οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες θέλουν οπω-

δήποτε να διατηρήσουν, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος να διεξάγουν προληπτικούς πολέμους (Harvey 2005: 66 επ.).

Αν εξετάσουμε στη συνέχεια την παγκόσμια οικονομία, θα δούμε ότι οι στιγμές της πρωταρχικής συσσώρευσης που περιέγραψε ο Marx βασιζόμενος στο παράδειγμα της Αγγλίας είναι σήμερα παρούσες σε πολλά μέρη: εκδίωξη του αγροτικού πληθυσμού κατά τη διάρκεια των τελευταίων 30 ετών στην Ινδία και το Μεξικό, εκτοπισμός της οικογενειακής ιδιοκτησίας από το αγροτικό κεφάλαιο, ιδιωτικοποίηση των υπό κοινοτική ιδιοκτησία πόρων, όπως τα ύδατα, ύστερα από πιέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας, αυξανόμενη χρέωση. Εδώ εντάσσονται περιφερειακές κρίσεις και η απαξίωση των πραγμάτων σε τοπικό επίπεδο. Στις αναπτυσσόμενες χώρες η ιδιωτικοποίηση των συστημάτων μεταφοράς και των τηλεπικοινωνιών, της υδροδότησης και της παροχής ενέργειας κ.λπ. δημιουργεί επενδυτικές δυνατότητες για το υπερσυσσωρευμένο κεφάλαιο. Στη Μεγάλη Βρετανία ο μεγάλος αριθμός κοινωνικών κατοικιών ήταν το πρώτο περιουσιακό στοιχείο που ιδιωτικοποιήθηκε από την κυβέρνηση Thatcher. Συνέπεια αυτού ήταν ότι εξαπλώθηκε η κερδοσκοπία στα ακίνητα, μεγάλα στρώματα του πληθυσμού με χαμηλό εισόδημα εξαναγκάστηκαν να μετοικήσουν στην περιφέρεια από την περιοχή του κέντρου που τώρα έχει γίνει πιο ακριβή, παλιές εργατικές κατοικίες μεταβλήθηκαν σε πολυτελή διαμερίσματα και η απώλεια χώρου κατοικίας τον οποίο να μπορεί κανείς να πληρώσει αύξησε τον αριθμό των αστέγων. Το ίδιο πρότυπο της περιουσιακής αναδιανομής μπορεί να διαπιστωθεί και με την ιδιωτικοποίηση των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας στη Νότιο Αφρική ή την Αργεντινή, όπου η ανάλογη πολιτική υποστηρίζεται κάθε φορά από την Παγκόσμια Τράπεζα. Η ιδιωτικοποίηση μεταβάλλεται έτσι σε όπλο της 'συσσώρευσης μέσω της απαλλοτριώσης' (Harvey 2005: 136 επ., Huffs Schmidt 2004).

Εναντίον των επιδράσεων της οικονομίας των απαλλοτριώσεων οργανώθηκε κοινωνική αντίσταση η οποία δεν περιορίζεται στην περιφέρεια του παγκόσμιου συστήματος, ωστόσο όμως εδώ έλαβε μερικές από τις πιο βίαιες μορφές της όπως, για παράδειγμα, στον αγώνα των μεξικανών Ζαπατίστας. Θα ήταν βεβιασμένο να θεωρηθούν όλοι αυτοί οι αγώνες κατά των απαλλοτριώσεων προοδευτικοί, χωρίς να δοθεί προσοχή στην μεγάλη ποικιλία τους και να ερευνηθούν ξεχωριστά. Από την άλλη μεριά, θα ήταν εξίσου λαθεμένο να απορριφθούν συλλήβδην τα ανάλογα κινήματα ως κι-

νήματα της οπισθοδρόμησης, του απομονωτισμού, της νοσταλγίας, των ψευδαισθήσεων κ.λπ. Για παράδειγμα, οι διαμαρτυρίες κατά της ανέγερσης φράγματος στην κοιλάδα Narmada της Βόρειας Ινδίας δεν είναι αντινεωτερικές. Οι αντίπαλοι αυτού του κατασκευαστικού σχεδίου μάχονται για την παροχή φτηνής ηλεκτρικής ενέργειας στον φτωχό αστικό πληθυσμό, αμύνονται όμως εναντίον ενός σχεδίου στο οποίο υπερισχύουν τα μειονεκτήματα έναντι των πλεονεκτημάτων: υπέρογκο κόστος, ελάχιστο αγροτικό όφελος, μεγάλη καταστροφή του περιβάλλοντος, υψηλά κέρδη για τις αλλοδαπές εταιρείες με ταυτόχρονη ανάληψη από το ινδικό κράτος του επιχειρηματικού ρίσκου, μετακίνηση περιθωριοποιημένων πληθυσμιακών ομάδων χωρίς αποζημίωση (Harvey 2005: 160 επ.).

Ο ιμπεριαλισμός στις αρχές του 20ού αιώνα δεν ήταν το τελευταίο αλλά ένα σχετικά πρώιμο στάδιο του καπιταλισμού. Το θεμελιωδώς καινούργιο της σημερινής κατάστασης συνίσταται στο ότι οι δύο αντιπαλότητες – ανάμεσα στις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα και η αντίθεση ΗΠΑ-ΕΣΣΔ στο δεύτερο – οι οποίες χαρακτήριζαν την παγκόσμια πολιτική την προηγούμενη εκατονταετία έχουν καταρρεύσει. Για πρώτη φορά σήμερα μπορούμε να κάνουμε λόγο για έναν 'μεταποικιακό ιμπεριαλισμό' ο οποίος αποτελεί την προϋπόθεση για μια παγκόσμια ολοκλήρωση, την εξάπλωση του διεθνούς κεφαλαίου στα εθνικά εδάφη και την υπεροχή του χρηματιστικού κεφαλαίου απέναντι στην παραγωγή. Μεταξύ των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα συνεχίσει προφανώς να υπάρχει μια σχέση συνύπαρξης και συνεργασίας. Η υπόθεση περί αντιπαλότητας δεν είναι πολύ ρεαλιστική και μόνον λόγω του διαφορετικού συσχετισμού δυνάμεων. Το ακαθάριστο εθνικό προϊόν και των δύο μπλοκ είναι μεν περίπου το ίδιο, ωστόσο η Ε.Ε. δεν διαθέτει ούτε ενιαία κρατική δομή, ούτε μοναδική γλώσσα ούτε μία κατά προσέγγιση ισχυρή στρατιωτική δύναμη. Η Ιαπωνία έχει χάσει οικονομική δύναμη, η Κίνα πάλι, παρά τα υψηλά ποσοστά ανάπτυξης, δεν έχει φθάσει με κανένα τρόπο το οικονομικό μέγεθος των ΗΠΑ και της Ε.Ε. και επιπλέον εξαρτάται από την αμερικανική αγορά στον τομέα των εξαγωγών. Όσον αφορά τη στρατιωτική τεχνολογία, η Κίνα υπολείπεται σημαντικά ακόμη και της ίδιας της Ρωσίας (Ahmad 2004: 156 επ.). Η πρόκληση για τις Ηνωμένες Πολιτείες είναι να κατορθώσουν να διατηρήσουν στο μέλλον τόσο την πολιτιστική όσο και την οικονομική τους υπεροχή. Την πολιτιστική τους υπεροχή λόγω των κο-

ρυφαιών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων τους, της ενσωμάτωσης των διανοουμένων του Τρίτου Κόσμου και της συνεχιζόμενης κυριαρχίας της αγγλικής γλώσσας. Την οικονομική τους υπεροχή, μεταξύ άλλων, μέσω της εξασφάλισης των πετρελαϊκών κοιτασμάτων της Εγγύς Ανατολής που αποτελεί τη μοναδική περιοχή όπου θα υπάρχουν αποθέματα για τουλάχιστον πενήντα ακόμη χρόνια. Εδώ προσφέρεται η ευκαιρία να ελέγχουν μέσω της στρατιωτικής υπεροχής την πετρελαϊκή στρόφιγγα και, επομένως, έμμεσα την παγκόσμια οικονομία. Ωστόσο, χρειάζεται προσοχή κατά την επιλογή των μέσων. Ο πόλεμος στο Ιράκ του 2003 μπορεί να θεωρηθεί ως 'αυτοκρατορικός υπερβάλλον ζήλος' που πρέπει εν μέρει να καταγραφεί στις ιδεολογικές θέσεις του νεοσυντηρητισμού ο οποίος αποκτά σημασία από τα τέλη της δεκαετίας του 1990. Δόθηκε υπερβολική έμφαση τόσο στη λογική του παγκόσμιου καπιταλισμού όσο και στη λογική του αυτοκρατορικού κράτους με συνέπεια εκτεταμένη αντίσταση τόσο εντός όσο και εκτός των Ηνωμένων Πολιτειών.

4. Empire

Η έννοια του 'empire' χρησιμοποιείται στο παρόν κείμενο με τη σημασία που έχει στο ομώνυμο βιβλίο των Michael Hardt και Antonio Negri. Και σε σχέση με την έννοια του imperium, για την οποία έγινε συζήτηση στο δεύτερο κεφάλαιο, έχει να επιδείξει ομοιότητες και διαφορές. Για να κάνουμε φανερές κυρίως τις διαφορές θα ανατρέξουμε στην θέση περί 'παγκοσμίου συστήματος', την οποία έχει αναπτύξει εδώ και καιρό ο Immanuel Wallerstein. Ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται με αυτήν ένα σύστημα το οποίο διαμορφώνει τη συνοχή του από αντιμαχόμενες δυνάμεις και διατηρείται ακριβώς λόγω της σχέσης έντασης ανάμεσα σ' αυτές (Wallerstein 1986: 517 επ.). Ιστορικά τα παγκόσμια συστήματα εμφανίζονται με τη μορφή της παγκόσμιας αυτοκρατορίας και της παγκόσμιας οικονομίας – μια διαφορά που μοιάζει με την αντίστοιχη ανάμεσα στην αυτοκρατορία και το empire. Σύμφωνα με τους Hardt & Negri με την παγκοσμιοποίηση της αγοράς και των παραγωγικών διαδικασιών γεννήθηκε ένας νέος τύπος κυριαρχίας: το empire. Σε αντίθεση με την αυτοκρατορία, το empire δεν βασίζεται σε ένα κέντρο εξουσίας αλλά είναι αποκεντρωμένο. Επεκτείνεται σταδιακά σ' όλο τον παγκόσμιο χώρο, όπου οι σφαίρες του οικονομικού, του πολιτικού και του πολιτισμικού αλληλεπικαλύπτονται

όλο και περισσότερο. Το empire προσπαθεί άμεσα να κυριαρχήσει μέσω της ανθρώπινης φύσης και μετατρέπεται έτσι σε παράδειγμα της βιοεξουσίας. Σύμφωνα με την αυτοκατανόησή του είναι η ειρήνη, αν και διεξάγει πολέμους (Hardt & Negri 2002: 9 επ.). Στη σύνδεση δικαίου και ηθικής ενεργοποιείται η θεωρία του bellum justum [δικαίου πολέμου], αν και αυτή η θεωρία από την εποχή της πρώιμης νεωτερικότητας είχε παραμερισθεί από τις ιδέες για μια διεθνή συμβατική τάξη. Ο πόλεμος γίνεται ταυτόχρονα κοινοτοπος, ενώ του αποδίδεται υπερβολική σημασία από ηθική άποψη. Ένας δίκαιος πόλεμος δεν είναι πλέον μόνον ένα μέσο υπεράσπισης, αλλά υπηρετεί τον αγώνα κατά του κακού –όπως συνέβη στους δύο τελευταίους πολέμους στον Κόλπο. Το κύρος στο empire ορίζεται μέσω της εξουσίας να κηρύσσει κατάσταση έκτακτης ανάγκης και να χρησιμοποιεί στρατιωτικά μέσα. Το δικαίωμα στη βίαιη επέμβαση μεταβάλλεται σε ένα είδος διεθνούς αστυνομικού δικαίου (Hardt & Negri 2002: 27 επ.).

Οι συγγραφείς απορρίπτουν τη διαδεδομένη θέση σύμφωνα με την οποία οι ΗΠΑ έχουν αναλάβει τον ρόλο που είχαν στο παρελθόν στη διεθνή σκηνή οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Στο empire καταλαμβάνουν προνομιούχο θέση, ακριβώς διότι διακρίνονται από τις παλιές ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η πραγμάτευση αυτού του θέματος γίνεται στο κεφάλαιο με τίτλο ‘Η αμερικανική επανάσταση και το μοντέλο με τις δύο Ρώμες’. Ο τόπος της εξουσίας, στην περίπτωση των ΗΠΑ, βρίσκεται σε ένα πλέγμα από δομές, σε έναν ανοικτό, ικανό να διευρυνθεί σύνδεσμο κρατών. Η ‘τάξη’ δεν γεννιέται μέσω της μεταβίβασης μιας ήδη συντεταγμένης αξίωσης εξουσίας και δικαίου, αλλά από την αλληλόδραση του πλήθους των ανθρώπων που συνδέονται μεταξύ τους στα δίκτυα. Η νέα κυριαρχία μπορεί να προκύψει μόνον από τον συνταγματικό ορισμό των ‘checks and balances’ που συγκροτεί μια κεντρική εξουσία και αφήνει ταυτόχρονα την εξουσία στα χέρια των πολλών. Σ’ αυτά τα πλαίσια οι Hard & Negri πραγματεύονται τη θεωρία του αρχαίου έλληνα ιστορικού Πολύβιου. Εάν οι Ρωμαίοι κατόρθωσαν να αποκτήσουν την παγκόσμια κυριαρχία σε σύντομο χρόνο, αυτό έγινε διότι συνένωσαν τα τρία ‘καλά’ συντάγματα –τη μοναρχία, την αριστοκρατία και τη δημοκρατία– σε ένα και μοναδικό σύνταγμα. Αυτός ο συνδυασμός γίνεται ενδιαφέρων εκεί όπου οι κοινωνικές συγκρούσεις πρέπει να διαμορφωθούν δημοκρατικά σε ελεγμένες μορφές κινήματων: όχι για να εφαρμοσθεί άμεσα, αλλά για να αναδιοργανωθεί με τη μορφή της διά-

κρίσης των εξουσιών ως εκτελεστική, δικαστική και νομοθετική εξουσία. (Hardt & Negri 2002: 173 επ.).

Σε ένα επόμενο βήμα οι συγγραφείς συνδέουν τη θεωρία του Πολύβιου με τη δομή του empire:

Το empire, μπροστά στο οποίο βρισκόμαστε σήμερα, συγκροτείται επίσης - τηρουμένων των αναλογιών- μέσω μιας λειτουργικής ισορροπίας των τριών περιγραφόμενων μορφών της εξουσίας: της μοναρχικής ενότητας της εξουσίας και του παγκόσμιου μονοπώλιου εξουσίας της, των αριστοκρατικών εκφάνσεων από τα υπερεθνικά κοντσέρν και τα εθνικά κράτη καθώς και των δημοκρατικών-αντιπροσωπευτικών ομάδων που είναι παρούσες στα εθνικά κράτη και τα διάφορα είδη ΜΚΟ, στα μέσα επικοινωνίας και στις άλλες δημοφιλείς οργανώσεις. Θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι η αναπτυσσόμενη συνταγματική μορφή του empire συνενώνει τις τρεις παραδοσιακά ως 'καλές' ταξινομημένες μορφές σε μία σχέση η οποία τυπικά συμβιβάζεται με το μοντέλο του Πολύβιου, ακόμη και αν διακρίνονται ως προς το περιεχόμενο σαφώς από τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (Hardt & Negri: 2002: 325).

Ωστόσο, παρά τις ομοιότητες αυτές, το empire διακρίνεται από το αρχαίο μοντέλο. Οι εξελίξεις προχώρησαν πέρα από τη νεωτερικότητα, πέρα από τη φιλελεύθερη έννοια ενός μικτού συντάγματος. Η διαδικασία της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας υπό την κυριαρχία του κεφαλαίου και της αφομοίωσης της παγκόσμιας κοινωνίας από το empire οδηγεί αναγκαστικά την εξουσία στο να καταργήσει την χωροτοπική απόσταση των κοινωνικών σχέσεων. Μεταμοντέρνα 'αυτοκρατορική μοναρχία' υποδηλώνει την κυριαρχία πάνω στην ενότητα της παγκόσμιας αγοράς της οποίας πρέπει να διασφαλίσει τη λειτουργία. Το μοναρχικό σώμα δεν προσκολλάται σε έναν τόπο -ένα empire χωρίς Ρώμη. Με τον ίδιο τρόπο άλλαξαν και η αριστοκρατική και η δημοκρατική λειτουργία.

Η διάκριση 'εσωτερικού' και 'εξωτερικού' έχει πλέον καταρρεύσει στο empire σύμφωνα με τους Hardt & Negri. Αυτό το αίτημα το εφαρμόζουν επίσης και στις 'κλασικές' μαρξιστικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού. Αναφέρουν τη θέση της Rosa Luxemburg σύμφωνα με την οποία η ύπαρξη του 'εξωτερικού', του μη καπιταλιστικού χώρου αποτελεί έναν άμεσο βιοτικό όρο για τη συσσώρευση του κεφαλαίου και την πραγματοποίηση της υπεραξίας. Όταν η Luxemburg χωρίζει τον κόσμο σε έναν καπιταλιστικό και έναν μη καπιταλιστικό τομέα, υποστηρίζουν οι συγγραφείς, τότε η θεώρη-

σή της για τα πράγματα είναι η θεώρηση του κεφαλαίου σε οποιαδήποτε εποχή. Οι αναγκαιότητες της παγκόσμιας αγοράς ξεπέρασαν τον χωρισμό εσωτερικού και εξωτερικού, τα άκαμπτα όρια του ιμπεριαλισμού, τους αποκλεισμούς της ελεύθερης κίνησης των εργαζομένων και των εμπορευμάτων. Ο ιμπεριαλισμός, ο οποίος σε μια φάση παγκόσμιων κατακτήσεων βρισκόταν στην υπηρεσία του κεφαλαίου, δημιούργησε ταυτόχρονα μια σειρά από εμπόδια και εδαφικούς περιορισμούς. Οι συγγραφείς πιστεύουν ότι ο ιμπεριαλισμός θα ήταν το τέλος του κεφαλαίου, εάν δεν είχε επιτευχθεί η υπέρβασή του. Η πλήρης ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς είναι το τέλος του ιμπεριαλισμού (Hardt & Negri 2002: 341 επ.). Με άλλα λόγια: το *empire* είναι η υπέρβαση του ιμπεριαλισμού μέσω του κεφαλαίου.

Οι Hardt και Negri θέλουν να συνεχίσουν τα άπαντα του Marx, θέλουν να χρησιμοποιήσουν την κριτική κοινωνική θεωρία που αναπτύχθηκε πριν και μετά από αυτόν με την κατάργηση των ορίων ανάμεσα στις επιστημονικές πειθαρχίες. Στόχος είναι μια συνεκτική παρουσίαση της σημερινής πραγματικότητας από τη σκοπιά της επαναστατικής της κατάργησης (Ehrke 2002: 159 επ.). Σύμφωνα με τους συγγραφείς καταργούνται σταδιακά θεμελιώδεις δομές όπως είναι ο διαχωρισμός οικονομίας και πολιτικής ή η σχέση ιμπεριαλισμού και εθνικού κράτους. Το τελευταίο διαλύεται, όπως πρεσβεύουν, χωρίς να γίνεται σαφές ποιος αναλαμβάνει τα αναγκαία καθήκοντά του όπως είναι, για παράδειγμα, η διαμεσολάβηση ανάμεσα στην εδαφική και την καπιταλιστική λογική της εξουσίας. Τον ρόλο που έχει στον Marx το προλεταριάτο, στο παρόν έργο των Hardt και Negri καταλαμβάνει το 'πλήθος' [multitude] στο οποίο αφιερώνουν ένα ολόκληρο βιβλίο (2004). Η αντίστασή του αναγκάζει την αυτοκρατορία να αναδιαμορφώνεται διαρκώς εκ νέου. Στο τελευταίο κεφάλαιο, με τον τίτλο 'Δύση και πτώση του *empire*', περιγράφεται το πώς σχηματίστηκε το δυναμικό για την απελευθέρωση του 'πλήθους'. Η συλλογική οντότητα της κοινωνικής εργασίας διαθέτει την παραγωγική γνώση, οργανώνει τη συλλογική συνεργασία. Η περιγραφή χάνεται σε σκοτεινές λέξεις χωρίς να σκιαγραφείται πιο συγκεκριμένα ο δρόμος για την απελευθέρωση. Η πίστη στον δημιουργικό αυθορμητισμό του 'πλήθους' έχει σχεδόν θρησκευτικά χαρακτηριστικά. Δεν είναι τυχαίο ότι το βιβλίο τελειώνει με τον Άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης, ο οποίος είχε αντιπαραθέσει στον ανερχόμενο καπιταλισμό το ιδεώδες μιας εντυχιμένης ζωής.

5. Τελικές παρατηρήσεις

Οι προσδοκίες οι οποίες συνδέονται με την πτώση του empire παραμένουν πολύ νεφελώδεις για να μπορούν να παράσχουν μια ρεαλιστική πρόγνωση. Αλλά και οι παλαιότερες θεωρίες του ιμπεριαλισμού συνδέονται με προσδοκίες για τις οποίες λείπουν οι θεμελιώδεις προϋποθέσεις στη σημερινή εποχή. Συμμερίζονται τη βασική θέση ότι ο καπιταλισμός αυξάνει τον εξορθολογισμό και την κοινωνικοποίηση της παραγωγής, έτσι ώστε αυτό που λείπει είναι μόνον η ανάληψη της κρατικής εξουσίας από το προλεταριάτο. Η σημερινή συζήτηση σχετικά με τις παγκόσμιες κοινωνικές συνθήκες λαμβάνει χώρα σε ένα άλλο ιστορικό πλαίσιο. Αυτό αφορά καθαρά την πλήρη έλλειψη μιας ιστορικής προοπτικής η οποία θεωρούνταν ως αυτονόητη στις θεωρίες πριν από εκατό χρόνια. Παράλληλα με τη σαφέστατη απόδειξη της ικανότητας ανανέωσης του καπιταλισμού, αυτό ισχύει και για την παραδοχή μιας εγγενούς στην καπιταλιστική ανάπτυξη ορθολογικότητας η οποία, σύμφωνα με τους συγγραφείς, μπορεί να αναπτυχθεί μόνον μέσω της σοσιαλιστικής επανάστασης. Οι προσδοκίες για ένα 'μέρισμα ειρήνης' μετά το τέλος της σύγκρουσης των δύο μπλοκ αποδείχθηκαν μια αυταπάτη, αυτό όμως δεν οδήγησε σε μια κατάσταση ώστε να αναμένεται μια παγκόσμια σύγκρουση σε στρατιωτικό επίπεδο μεταξύ κρατών. Για αμοιβαία θωράκιση με τείχη από δασμούς δεν μπορεί να γίνει λόγος, τουλάχιστον ανάμεσα στις καπιταλιστικές μητροπόλεις. Οι προσεγγίσεις για την ανάλυση των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης προσφέρουν μια πιο πολύπλευρη εικόνα από εκείνη την οποία δείχνει η συζήτηση για τον ιμπεριαλισμό στις αρχές του 20ού αιώνα. Στη σύγχρονη συζήτηση ανήκουν θέματα όπως ο φεμινισμός, η επικοινωνία, η μαζική κουλτούρα, η μετανάστευση, η οικολογία και η κριτική της τεχνολογίας. Από την άλλη πλευρά, έχουν χάσει την αξιολογική τους θέση η απολογητική στάση της αποικιοκρατίας, ο σοσιαλδαρβινισμός και η φυλετική ιδεολογία (Köbler 2003: 536 επ.).

Θέλουμε στη συνέχεια να συζητήσουμε σύντομα μερικές δυνατότητες για το μέλλον. Ένα μάλλον σκεπτικιστικό σενάριο παρέχει ο Immanuel Wallerstein, όπου ήδη από τον τίτλο προκύπτει ένα 'Προοίμιο μιας παγκόσμιας αναρχίας'. Προβλέπει για τις επόμενες δεκαετίες μια παρακμή της αμερικανικής ηγεμονίας, την οποία οι ΗΠΑ προσπαθούν να αναστείλουν με μια μονομερή εξωτερική πολιτική και στρατιωτικές επιχειρήσεις. Η ευρω-

παϊκή ολοκλήρωση συνεχίζεται παρόλες τις δυσκολίες. Η Κίνα, η Ιαπωνία και η Κορέα έρχονται όλο και πιο κοντά, γεγονός το οποίο γεωπολιτικά είναι πολύ πιο σημαντικό από την ενοποίηση της Ευρώπης. Η παραγωγή ατομικών όπλων στις χώρες του 'Τρίτου Κόσμου' εξαπλώνεται. Ο αγώνας για το μέλλον του παγκόσμιου συστήματος διεξάγεται ανάμεσα σε δύο ομάδες, τις οποίες ο Wallerstein ονομάζει μεταφορικά το 'στρατόπεδο του Νταβός' και το 'στρατόπεδο του Porto Allegre', δηλαδή το φόρουμ της παγκόσμιας οικονομίας και τους αντίπαλους της παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, το πρώτο στρατόπεδο θα μπορούσε να απουσιάζει όλο και περισσότερο σε εκείνα τα μέρη του που θα προσχωρήσουν στο δεύτερο και στα μέρη του τα οποία θέλουν να το καταστρέψουν (Wallerstein 2003: 571 επ.)

Ανεξάρτητα από τις γενικές προγνώσεις σχετικά με την αμερικανική ηγεμονία πρέπει τουλάχιστον να σχετικοποιηθεί η θέση για την απόλυτη στρατιωτική κυριαρχία των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι στρατιωτικές τους δυνάμεις δεν είναι σε θέση να ελέγξουν μόνες τους διαρκώς μεγαλύτερες εδαφικές εκτάσεις, γεγονός που αποδεικνύει παραδειγματικά η κατάσταση στο Ιράκ και το Αφγανιστάν. Στρατιωτικά οι ΗΠΑ εξαρτώνται από τη συνεργασία με τα άλλα δυτικά κράτη. Οικονομικά συμβαίνει ακριβώς το ίδιο για να μπορούν να διασφαλίσουν την εμπιστοσύνη των αλλοδαπών δανειοδοτών και τους μηχανισμούς της διεθνούς χρηματικής κίνησης (Hirsch 2003: 686 επ.). Επιπλέον θα ήταν παράλογο να εξισώνει κανείς τις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης με μια 'αμερικανοποίηση' όπως συχνά συμβαίνει. Απέναντι στις επιδράσεις τους, ο κόσμος είναι πιο άτρωτος από ό,τι πιστεύεται. Τα προϊόντα και οι διαφημιστικές εκστρατείες των διεθνών κοντσέρν πρέπει να προσαρμόζονται στις διεθνείς συνήθειες. Τα McDonalds υπάρχουν παντού, σε πολλά μέρη όμως συνδυάζονται με τοπικές ή εθνικές γεύσεις. Ένα εμπόδιο για την πολιτισμική ομογενοποίηση που δεν πρέπει να υποτιμηθεί αποτελεί η θρησκεία. Το κράτος με τη μεγαλύτερη κινηματογραφική παραγωγή είναι η Ινδία, όχι η Αμερική. Τα αγγλικά έχουν μεν επικρατήσει σε όλον τον κόσμο, όμως σε μερικές χώρες έχουν τόσο πολύ αλλάξει που αποτελούν σχεδόν μια ιδιαίτερη γλώσσα (Aysha 2004: 338 επ.). Η θέση για μια γραμμική ανάπτυξη της σύγκλισης των πολιτισμικών περιεχομένων παραγνωρίζει τις αμφισημίες της παγκοσμιοποίη-

σης, τη διαλεκτική της σχέσης τους με διαδικασίες της τοπικοποίησης (Beck 1998: 80 επ.).

Τέλος, θέλουμε να θέσουμε το ερώτημα σχετικά με τον ρόλο τον οποίο μπορεί να παίξει στο μέλλον η Ευρώπη. Ο γερμανός πολιτικός επιστήμονας Herfried Münkler πιστεύει ότι, σε περίπτωση που η Ευρώπη θελήσει να θεωρήσει τον εαυτό της ως αυτόνομη πολιτική δύναμη δίπλα στις Ηνωμένες Πολιτείες, είναι δύσκολο να αποφύγει η ίδια να αναπτύξει αυτοκρατορικές ικανότητες. Η Ευρώπη πρέπει να προσέξει ώστε να μην δημιουργηθεί ανάμεσα σ' αυτήν και τις ΗΠΑ μια σχέση περιφέρειας και κέντρου, και πρέπει να ασχοληθεί με τη δική της ασταθή περιφέρεια στα νότια και νοτιοανατολικά (Βαλκάνια). Η αναγκαιότητα να αναπτυχθεί μια κοινή ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας προκύπτει όχι μόνον από την πρόκληση των Ηνωμένων Πολιτειών, αλλά και από τον καταναγκασμό για σταθεροποίηση της ευρωπαϊκής περιφέρειας. Εάν η Ευρώπη δεν θέλει να επιβαρύνει υπερβολικά τον εαυτό της, θα πρέπει να αναλάβει το αυτοκρατορικό μοντέλο στο οποίο ανήκει μια διαφοροποίηση των ποικίλων συνοριακών γραμμών. Καταρχάς έχουν ήδη τεθεί οι βάσεις για μια τέτοια τάξη αφού τα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε. είναι διαφορετικά από τα εξωτερικά σύνορα της Συνθήκης του Schengen, τα οποία πάλι είναι διαφορετικά από εκείνα της ευρωζώνης. Αυτό το σχήμα θα έπρεπε να αναπτυχθεί παραπέρα, συμπεριλαμβανομένων των αυτοκρατορικών επιδράσεων στην περιφέρεια (Münkler 2005: 244 επ.).

Η επιχειρηματολογία του Münkler στηρίζεται στην παραδοχή ότι οι πολιτικές τάξεις αντιστοιχούν είτε στο πρότυπο των κρατών είτε στο πρότυπο των αυτοκρατοριών. Τίθεται όμως πραγματικά κατ' ανάγκην αυτή η εναλλακτική λύση; Μπορούν ν' αποκλεισθούν αυστηρά εξ ορισμού τρίτα μοντέλα;

Μια άλλη προοπτική ανοίγει η θέση που δημοσιοποίησε ο Jürgen Habermas το 2003, με αφορμή τον πόλεμο στο Ιράκ, και την οποία συνυπέγραψε και ο Jacques Derrida, ως μέρος μιας πρωτοβουλίας στην οποία έλαβαν μέρος πλήθος διανοούμενοι με άρθρα σε μεγάλες ευρωπαϊκές εφημερίδες. Ο τίτλος 'Η 15^η Φεβρουαρίου ή τι συνδέει τους Ευρωπαίους' αναφέρεται στην ημέρα κατά την οποία εκατομμύρια άνθρωποι σε όλη την Ευρώπη διαδήλωναν κατά την πολεμικής στρατηγικής της κυβέρνησης Bush. Σύμφωνα με τον Habermas, η ταυτόχρονη πραγματοποίηση αυτών των μαζι-

κών διαδηλώσεων θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το σήμα για τη γέννηση μιας ευρωπαϊκής δημοσιότητας. Ως αντίρροπο στην πολιτική της μονομέρειας των ΗΠΑ, τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. πρέπει να χρησιμοποιήσουν τις δυνατότητες μιας 'ενισχυμένης συνεργασίας' που τους παρέχει η Συνθήκη της Νίκαιας. Από τον 'πυρήνα της Ευρώπης' θα ξεκινήσει μια δύναμη έλξης την οποία δεν θα μπορούν να αποφεύγουν διαρκώς τα άλλα μέλη, τουλάχιστον στην ευρωζώνη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση προσφέρεται ήδη σήμερα ως μια μορφή διακυβέρνησης πέρα από το εθνικό κράτος. Ως χαρακτηριστικά μιας κοινής 'πολιτικής νοοτροπίας' των Ευρωπαίων ισχύουν η εκκοσμίκευση, ο περιορισμός της οικονομίας της αγοράς από το κοινωνικό κράτος, η αλληλεγγύη αντί της απεριόριστης κυριαρχίας της αρχής της απόδοσης, η ευαισθησία για παραδοξότητες της προόδου, η εγκατάλειψη του δικαίου του ισχυρότερου, η κατάργηση της θανατικής ποινής, ο προσανατολισμός στην ειρήνη (Habermas 2004: 43 επ.). Το κατά πόσον αυτά τα κοινά στοιχεία επαρκούν για την ανάπτυξη ενός μεταεθνικού κυβερνητικού μοντέλου μπορεί να είναι αμφίβολο και μάλιστα μετά την αποτυχία των πρώτων προσπαθειών για ένα ευρωπαϊκό Σύνταγμα. Ωστόσο, ανοίγεται ήδη εδώ μια προοπτική, αν και ακόμη αγνή, για νέες πολιτικές δομές -πέρα από imperium, ιμπεριαλισμούς και empire.

Μετάφραση από τα γερμανικά: Περσεφόνη Ζέρη

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ahmad, A. (2003). 'Imperialism of our time', σε: Panitch, L. & Leys, C. (eds), *The New Imperial Challenge. Socialist Register 2004*, London: Merlin Press.
- Auernheimer, G. (2004). 'Das neue alte Rom oder die USA als Imperium', *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften*, 257, 5: 645-654.
- Aysha, E. D. (2003). 'The Limits and Contradictions of "Americanization"', σε Panitch & Leys (eds), *The New Imperial Challenge. Socialist Register 2004*, London: Merlin Press.
- Beck, U. (1998). *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus-Antworten auf Globalisierung*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Bender, P. (2003). *Weltmacht Amerika. Das neue Rom*, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Czempiel, E.-O. (2003). *Weltpolitik im Umbruch. Die Pax Americana, der Terrorismus und die internationalen Beziehungen*, 2^η έκδοση, München: C.H. Beck.

- Diner, D. (2003). 'Das Prinzip Amerika' σε Speck, U. & Sznajder, N. (επιμ.), *Empire Amerika. Perspektiven einer neuen Weltordnung*, München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Ehrke, M. (2002). 'Rezension zu M. Hardt & A. Negri, *Empire. Die neue Weltordnung*', *Internationale Politik und Gesellschaft*, 4: 159-165.
- Ferguson, N. (2003). 'Das verleugnete Empire', σε Speck, U. & Sznajder, N. (επιμ.), *Empire Amerika. Perspektiven einer neuen Weltordnung*, München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Habermas, J. (2004). 'Der 15. Februar oder: Was die Europäer verbindet', σε του ιδίου, *Der gespaltene Westen. Kleine Politische Schriften X*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Hardt, M. & Negri, A. (2004). *Multitude. Krieg und Demokratie im Empire*, Frankfurt-New York: Campus (πρωτότυπη έκδοση: *Multitude*, Penguin Press 2004).
- Hardt, M. & Negri, A. (2002). *Empire. Die neue Weltordnung*, Frankfurt-New York: Campus (πρωτότυπη έκδοση: *Empire*, Harvard University Press 2000).
- Harvey, D. (2005). *Der neue Imperialismus*, Hamburg: VSA-Verlag (πρωτότυπη έκδοση: *The New Imperialism*, Oxford University Press 2003).
- Hilferding, R. (1974): *Das Finanzkapital (1910). Eingeleitet von E. März*, 3^η έκδοση, Frankfurt-Köln: Europäische Verlagsanstalt.
- Hirsch, J. (2003). 'Was bedeutet Imperialismus heute?', *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaft*, 257, 5: 669-689.
- Hobson, J. A. (1968). *Imperialism. A study (1901)*, London: George Allen and Unwin.
- Huffschmid, J. (2004). *Die Privatisierung der Welt. Hintergründe, Folgen, Gegenstrategien. Reader des wissenschaftlichen Beirats von Attac*. Koordination: J. Huffschmid, Hamburg: VSA-Verlag.
- Ignatieff, M. (2003). 'Empire Amerika?', σε Speck, U. & Sznajder, N. (επιμ.), *Empire Amerika. Perspektiven einer neuen Weltordnung*, München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Kagan, R. (2003). *Macht und Ohnmacht. Amerika und Europa in der neuen Weltordnung*, Berlin: Siedler (πρωτότυπη έκδοση: *Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order*, Knopf: New York 2003).

- Köbler, R. (2003). 'Imperialismus und Globalisierung. Anmerkungen zu zwei Theoriekomplexen', *Prokla. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft*, 133, 4: 521-544.
- Krippendorf, E. (1970). *Die amerikanische Strategie. Entscheidungsprozeß und Instrumentarium der amerikanischen Außenpolitik*, Frankfurt: Campus.
- Lenin, W. I. (1981). 'Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus. Gemeinverständlicher Abriß (1916)', σε Lenin, *Werke*, Berlin/DDR: Dietz-Verlag, Band 22: 189-309.
- Luxemburg, R. (1975). 'Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus (1913)', σε Luxemburg, *Gesammelte Werke*, Berlin/DDR: Dietz-Verlag, Band 5: 5-411.
- Matsuoka, T. (1992). 'Karl Kautskys Imperialismustheorie, der Ausbruch des Ersten Weltkriegs und die "Ultraimperialismustheorie"', σε Rojahn, J., Schelz, T. & Steinberg, H.-J. (επιμ.): *Marxismus und Demokratie. Karl Kautskys Bedeutung in der sozialistischen Arbeiterbewegung*. Frankfurt-New York: Campus.
- Münkler, H. (2005). *Imperien. Die Logik der Weltherrschaft- vom Alten Rom bis zu den Vereinigten Staate*, Berlin: Rowohlt.
- Münkler, H. (2003). 'Das Prinzip Empire', σε Speck, U. & Sznaider, N. (επιμ.), *Empire Amerika. Perspektiven einer neuen Weltordnung*, München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Neusüß, Ch. (1985). *Die Kopfgeburten der Arbeiterbewegung oder die Genossin Luxemburg bringt alles durcheinander*, Hamburg: Rasch und Röhrling.
- Panitch, L. & Gindin, S. (2004). *Globaler Kapitalismus und amerikanisches Imperium*. Hamburg: VSA-Verlag (πρωτότυπο: 'Global Capitalism and American Empire' σε Panitch L. & Leys C. (eds). *The New Imperial Challenge. Socialist Register 2004*, London: Merlin Press 2003).
- Schröder, H.-Ch. (1975). *Sozialismus und Imperialismus. Die Auseinandersetzungen der deutschen Sozialdemokratie mit dem Imperialismusproblem und der "Weltpolitik" vor 1914*, teil 1, 2^η έκδοση, Bonn-Bad Godesberg: Verlag Neue Gesellschaft.
- Todd, E. (2003). *Weltmacht USA. Ein Nachruf*. 7^η έκδοση, München: Piper, (πρώτη έκδοση στα γαλλικά, 2002).

- Wallerstein, I. (2003). 'Auftakt zur globalen Anarchie', *Prokla. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft*, 133, 4: 565-573 (πρωτότυπη δημοσίευση: *New Left Review*, 22, 7/8, 2003).
- Wallerstein, I. (1986). *Das moderne Weltsystem. Die Anfänge kapitalistischer Landwirtschaft und die europäische Weltökonomie im 16. Jahrhundert*, Frankfurt: Syndikat (πρωτότυπη έκδοση: *The Modern-World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press 1974).